

Een onduidbare uitdaging

De bestrijding van de Nationaal Europese Sociale Beweging, 1953-1955

Bachelorscriptie Geschiedenis

Kris van der Aar

Inleverdatum: 2 juni 2020

Woordenaantal: 9991

Inhoudsopgave

Inleiding	5
Deel I: de Nationaal Europese Sociale Beweging	13
Oorlogservaringen en (Europese) samenwerking.....	13
Oprichting en organisatie	15
Ideologie	16
Partijcultuur.....	19
Wervingsactiviteiten	22
Deel II: bestrijding en contrastrategieën	27
Publieke sfeer: media en burgers.....	27
Politieke sfeer: parlement, regering en Binnenlandse Veiligheidsdienst	32
Justitiële sfeer: Openbaar Ministerie	36
Conclusie	43
Bibliografie	47

Inleiding

Voor het verkrijgen van vergaderruimte voor deze vergadering heeft de Raad van Beheer zich veel moeite moeten getroosten, daar hun [sic] door meerdere beheerders van vergaderruimten geweigerd werd een zaal te verhuren in verband met de politieke instelling der Beweging. De beheerder van het Stationskoffiehuis te Amsterdam verhuurde zijn zaal aan de N.E.S.B. nadat hem, op zijn vraag wat de letters N.E.S.B. betekenden geantwoord was Nederlandse Eerste Schaak Bond. Toen tijdens de vergadering [...] de beheerder [ontdekte] dat hij zijn zaak aan de Nationaal Europese Sociale Beweging had verhuurd [...] gaf [hij] daarover zijn misnoegen te kennen.¹

Voormalige politieke delinquenten die vlak na de Tweede Wereldoorlog politiek wilden bedrijven bevonden zich niet in een gemakkelijke situatie. De maatschappelijke weerstand jegens alles wat aan het nationaalsocialisme deed denken was breed.² Sommige van de in totaal ruim honderdduizend berechte collaborateurs begonnen zich desondanks, nadat zij alweer spoedig op vrije voeten waren gekomen, in (al dan niet expliciet) politieke organisaties te verenigen.³

In dit onderzoek staat de bestrijding van één van die partijen centraal: de Nationaal Europese Sociale Beweging (NESB). In juni 1953 richtten oud-Waffen-SS'er Paul van Tienen (1921-circa 1995) en oud-'vrederechter' Jan Aksel Wolthuis (1903-1983) de NESB op.⁴ De partij kwam echter al snel in de problemen: in augustus 1953 werden beide oprichters gearresteerd onder verdenking van deelname aan een verboden vereniging.⁵ Na liefst vijf rechtszaken verklaarde de Hoge Raad in april 1955 de NESB verboden op grond van het in 1944 opgestelde Besluit Ontbinding Landverraderlijke Organisaties (BOLO). De NESB zou het streven van de Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland (NSB) hebben getracht voort te zetten.⁶

¹ Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD), *Inzagedossier politieke partij Nationaal Europese Sociale Beweging (1953 – 1954) deel 1*, hierbinnen 'Betreft: Algemene ledenvergadering N.E.S.B. 14 oktober 1953 te Amsterdam', 42-44, aldaar 42, <https://www.inlichtingendiensten.nl/groepen/nesb-1.pdf> (geraadpleegd 26 maart 2020).

² Jaap van Donselaar, *Fout na de oorlog. Fascistische en racistische organisaties in Nederland 1950-1990* (Amsterdam 1991) 9-11.

³ Ismee Tames, *Doorn in het vlees. Foute Nederlanders in de jaren vijftig en zestig* (Amsterdam 2013) 87, 102.

⁴ Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 49-51.

⁵ 'Huiszoekingen in Amsterdam en Groningen. Twee N.E.S.B.-leiders (Mr. Wolthuis en Paul van Tienen) gearresteerd', *De Telegraaf* (24 augustus 1953).

⁶ Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 51, 70-77.

Wetenschappers uit verschillende disciplines hebben de afgelopen decennia onderzoek gedaan naar de bestrijding van politiek extremisme in Nederland. In de jaren tachtig en negentig begonnen politicologen, sociologen en andere sociale wetenschappers naar aanleiding van de opkomst van extremistische partijen als de Nederlandse Volks-Unie (NVU), de Centruumpartij (CP) en later de Centruumpartij '86 (CP'86) en Centrumdemocraten onderzoek te doen naar deze eigentijdse partijen en naar hoe deze bestreden konden worden.⁷ Deze auteurs hadden gemeen dat zij vonden dat deze extremistische partijen bestreden móesten worden. De vraag – waarover wél discussie plaatsvond – was alleen op welke manier dit het beste kon gebeuren: negeren, isoleren, overheidsrepressie, ontmaskeren, toch argumenteren of een combinatie van deze strategieën?

Zij gaven hiermee blijk van een inhoudelijke democratieopvatting, volgens welke de kern van democratie het beschermen van een geheel aan democratische waarden en rechten is. Extremistische partijen die antidemocratische opvattingen koesteren worden beschouwd als een serieuze dreiging voor het democratische systeem. In een dergelijke 'weerbare democratie' moeten deze partijen dan ook actief worden bestreden.⁸ De schending van deze waarden en rechten door de bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft – zo betoogden sociale wetenschappers zelf – ervoor gezorgd dat openlijke aanhangers van het fascisme en het nationaalsocialisme (vlak) na de oorlog op veel meer weerstand ofwel 'weerbaarheid' konden rekenen dan vóór 1940 het geval was geweest.⁹

Rond de eeuwwisseling begon de procedurele democratieopvatting – de tegenhanger van de inhoudelijke visie die vóór 2000 in Nederland zelden voorkwam – onder sociale wetenschappers meer terrein te winnen.¹⁰ Democratie is volgens deze visie een set procedures die de legitimiteit van de macht en van politieke beslissingen waarborgen. Binnen (het respecteren van) deze procedures kunnen alle partijen als gewone tegenstanders en met een grote vrijheid van meningsuiting concurreren om de kiezersgunst. In tegenstelling tot bij de inhoudelijke opvatting is men volgens de procedurele visie dus tolerant tegenover de

⁷ Frank Elbers en Meindert Fennema, 'Strategie tegen racistische partijen', *Socialisme en Democratie* 50:12 (1993) 526-531; Jaap van Donselaar, *De staat paraat? De bestrijding van extreem-rechts in West-Europa* (Amsterdam 1995) 19-80; Hans de Witte e.a., 'Hoe racisme en rechts-extremisme bestrijden?', *Samenleving en Politiek* 31:7 (1996) 4-12; Marco Schikhof, 'Strategieën tegen extreem-rechts en hun gevolgen' in: Joop van Holsteyn en Cas Mudde eds., *Extreem-rechts in Nederland* (Den Haag 1998) 143-156.

⁸ Jan de Vetten, *In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centruumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)* (Amsterdam 2016) 18-21.

⁹ Jaap van Donselaar, 'Post-war fascism in the Netherlands', *Crime, Law and Social Change* 19:1 (1993) 87-100.

¹⁰ De Vetten, *In de ban van goed en fout*, 18-21.

intoleranten. Sociale wetenschappers begonnen kritisch te reflecteren op de bestrijding van politiek extremisme *op zich* alsook op enkele (specifieke) bestrijdingsstrategieën, niet enkel vanwege hun vermeende ineffectiviteit maar ook (en vooral) *om hun wezen*.¹¹ Zij keurden met name het negeren en het door de overheid vanwege uitspraken vervolgen van extremistische partijen af, juist omdat bij het op deze manier verdedigen van die set democratische waarden diezelfde waarden worden geschonden. Politicologen braken daarnaast (in toenemende mate) een lans voor een gereguleerde inclusie van extremistische partijen in het democratische debat.¹²

Juristen hebben zich met betrekking tot de bestrijding van Nederlands politiek extremisme voornamelijk beziggehouden met (discussies rondom) het partijverbod. Aan het einde van de jaren zeventig en in de jaren tachtig ontstond onder invloed van de bredere maatschappelijke discussie over het al dan niet verbieden van de opgekomen NVU en CP een debat waarin de legale fundamenteën en mogelijkheden voor een partijverbod in huidige wetten en in nieuwe wetsvoorstellen centraal stonden.¹³ Een enkele studie belichtte daarnaast vanuit juridisch-historisch perspectief de langetermijnontwikkeling van de repressie van politieke organisaties in Nederland.¹⁴

Onder invloed van de opkomst van nieuwe populistische partijen en het moslimfundamentalisme zijn rechtswetenschappers de laatste jaren een nieuw theoretisch debat over het partijverbod begonnen. De ‘weerbare democratie’ horend bij de inhoudelijke democratieopvatting is opnieuw in het middelpunt van de discussie komen te staan.¹⁵ Verschillende juristen betogen vanuit uiteenlopende rechtsfilosofische theorieën en daaruit

¹¹ Meindert Fennema, ‘Extreem-rechts en de democratie’, *Socialisme en democratie* 54:2 (1997) 51-62; Meindert Fennema en Marcel Maussen, ‘Dealing with Extremists in Public Discussion: Front National and “Republican Front” in France’, *The Journal of Political Philosophy* 8:3 (2000) 379-400.

¹² Het scherp op inhoud argumenteren door tegenstanders en het door de extremisten moeten dragen van verantwoordelijkheid zou volgens deze politicologen het verval van dergelijke partijen kunnen bevorderen. Fennema en Maussen, ‘Dealing with Extremists’; Ryan Shaffer, ‘Book Review. Comparative. Political Extremism in Democracies: Combating Intolerance’, *Political Studies Review* 12:2 (2014) 289.

¹³ Lidie Koeneman en Jan Keukens, ‘Verboden politieke partijen in Nederland 1930-1981. Een literatuuroverzicht naar aanleiding van het verboden verklaren van de Nederlandse Volksunie’ in: Lidie Koeneman, Rudolf Koole en Anthonie Lucardie eds., *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1981* (Groningen 1982) 116-137.

¹⁴ J.A.O. Eskes, *Repressie van politieke bewegingen in Nederland. Een juridisch-historische studie over het Nederlandse publiekrechtelijke verenigingsrecht gedurende het tijdvak 1798-1988* (Zwolle 1988).

¹⁵ Bastiaan Rijpkema, *Weerbare democratie. De grenzen van democratische tolerantie* (Amsterdam 2015); Gelijk Molier, ‘Het verbod van een politieke partij. Een anomalie in een democratie?’, *Nederlands Juristenblad* 91:34 (2016) 2438-2446; Joris Gijsenbergh, ‘Bastiaan Rijpkema, *Weerbare democratie. De grenzen van democratische tolerantie*’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 130:3 (2017) 510-512.

voortvloeiende politiek-filosofische ideeën dat democraten antidemocratische extremistische partijen (met alle mogelijke middelen) mogen bestrijden. Dit gebeurt onder meer op basis van het idee van democratie als ‘zelfcorrectie’: omdat democratische besluitvorming per definitie herroepelijk zou zijn en de afschaffing van de democratie niet meer terug kan worden gedraaid – en in wezen dus ondemocratisch is – zouden democraten het recht hebben antidemocraten te bestrijden.¹⁶

Pas sinds kort houden politiek historici zich ook intensief bezig met extremismebestrijding in Nederland. Zij richten zich niet op eigentijdse extremistische partijen, maar proberen de ontwikkeling van (het debat over) de bestrijding over een langere historische periode al dan niet aan de hand van een specifieke casus in kaart te brengen en te verklaren.¹⁷ Hierbij putten zij meer uit archiefbronnen en staan de historische actoren en hun democratieopvattingen en oordelen over extremismebestrijding juist centraal. Daarnaast hebben historici aandacht voor de contrastrategieën die de extremistische partijen zelf hebben gebruikt om de bestrijding te pareren en die opvallend genoeg in veel van de sociaalwetenschappelijke literatuur niet of nauwelijks zijn voorgekomen.¹⁸

Politiek historici en andere wetenschappers hebben echter de wijzen waarop diverse actoren – media, regering en justitie – de extremistische partijen hebben bestreden die vlak na de Tweede Wereldoorlog in Nederland probeerden fascistische en nazistische idealen te doen herleven, alsook de wijzen waarop deze partijen zelf met deze bestrijding om probeerden te gaan, nog niet uitvoerig onderzocht.¹⁹ Naar extremistische *individuen* die na de oorlog werden beschimpt en berecht – en als zodanig bestreden – en hun reïntegratieproces hebben historici weliswaar reeds uitvoerig onderzoek gedaan.²⁰ Een geïntegreerde, op zichzelf

¹⁶ Rijpkema, *Weerbare democratie*; Gijsenbergh, ‘Bastiaan Rijpkema, *Weerbare democratie*’.

¹⁷ Joris Gijsenbergh, *Democratie en gezag. Extremismebestrijding in Nederland, 1917-1940* (Nijmegen 2016); De Vetten, *In de ban van goed en fout*.

¹⁸ De Vetten, *In de ban van goed en fout*, 25-26.

¹⁹ In zijn werk *Fout na de oorlog* (1991) heeft cultureel antropoloog Jaap van Donselaar als een van de weinigen de door oud-politieke delinquenten zelf opgerichte politieke partijen in de jaren vijftig belicht. Hierbij heeft hij zich vooral gericht op de ideologieën van de partijen en de al dan niet zichtbare fascistische continuïteit, en minder op de bestrijding en contrastrategieën.

²⁰ Heleen Grevers, ‘“Enkel en alleen in dit geval.” Pleidooien voor de vrijlating van voormalig collaborateurs na de Tweede Wereldoorlog in Nederland’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 124:3 (2009) 368-389; Ido de Haan, ‘Failures and mistakes. Images of collaboration in postwar Dutch society’ in: Roni Stauber ed., *Collaboration with the Nazis. Public Discourse after the Holocaust* (Londen-New York 2010) 71-90; Tames, *Doorn in het vlees*; Ismee Tames en Peter Romijn, ‘Transnational Identities of Dutch Nazi-Collaborators and their Struggle for Integration into the National Community’, *Journal of Modern European History* 16:2 (2018) 247-268. Ismee Tames wijdt in haar werk *Doorn in het vlees* over het reïntegratieproces van ‘foute’ Nederlanders in de

staande historische studie waarin de bestrijding en contrabestrijding van door voormalige politieke delinquenten geleid politiek extremisme *in de vorm van partijen* vlak na de Tweede Wereldoorlog wordt belicht en verklaard, ontbreekt echter nog.

Deze studie, waarin de NESB centraal staat, probeert in die leemte te voorzien. Dit doet het aan de hand van een casus, daar de omvang van deze studie een comparatief onderzoek naar meerdere (of alle) door oud-politieke delinquenten opgerichte extremistische partijen niet toelaat. De NESB is gedurende haar korte bestaan altijd een zeer kleine partij gebleven. Ledenaantallen zijn niet te achterhalen, maar bij ledenvergaderingen waren dikwijls tussen de tien en twintig personen aanwezig.²¹ Daarnaast verkeerde de partij vanaf haar geboorte al in financieel zeer zwaar weer: de inkomsten waren over het algemeen 'vrijwel nihil' en partijleden spraken over een 'financiële noodtoestand'.²² Centraal in dit onderzoek staat dan ook de vraag waarom de Nederlandse staat het (toch) noodzakelijk achtte de NESB op een dusdanig actieve wijze te bestrijden dat deze actie in 1955 uitmondde in een partijverbod.²³

Een criticus zou kunnen tegenwerpen dat wetenschappers weinig tot geen aandacht aan dergelijke partijen hebben besteed, omdat deze in electoraal opzicht niets klaar wisten te spelen.²⁴ De NESB heeft uiteindelijk zelfs aan geen enkele verkiezing meegedaan. De

jaren vijftig en zestig ook een hoofdstuk aan hun politieke participatie in zowel gevestigde als nieuwe, zelf opgerichte partijen. Hierbij staan vooral de individuele figuren achter deze organisaties centraal.

²¹ Bij de oprichtingsvergadering op 21 juni 1953 waren zeventien personen aanwezig. Bij de vergadering op 4 augustus waren dit er negentien. Bij de functionarissenvergadering van de NESB, zeven dagen later, waren achttien personen present. Elf personen bezochten de vergaderingen van 25 augustus en 14 oktober, na respectievelijk het arresteren van Wolthuis en Van Tienen en na het uitspreken van het eerste vonnis tegen hen. BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Betreft: Oprichting van de Nationaal Europese Sociale Beweging te Amsterdam op 21 juni 1953', 7-12, aldaar 7; BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Betreft: werkersvergadering N.E.S.B. 4 augustus', 20-21, aldaar 20; BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Betreft: functionarissenvergadering N.E.S.B. 11 augustus 1953', 32-35, aldaar 33; BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Betreft: N.E.S.B.-vergadering 25 augustus 1953', 37; BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Betreft: Algemene ledenvergadering N.E.S.B. 14 oktober 1953', 42.

²² BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Rapport van KB aan HB betreft: rechts extremisme in Nederland', 45-46, aldaar 46; BVD, *Inzagedossier politieke partij Nationaal Europese Sociale Beweging (1953 – 1954) deel 3*, hierbinnen 'Rapport van E aan HB betreft: cursusavond kaderschool K.S.A. te Amsterdam', 23-24, aldaar 24, <https://www.inlichtingendiensten.nl/groepen/nesb-3.pdf> (geraadpleegd 15 april 2020).

²³ De Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD), een dienstonderdeel van het ministerie van Binnenlandse Zaken, rapporteerde bijvoorbeeld meer over de NESB dan over welke andere door oud-politieke delinquenten opgerichte extremistische partij. De BVD hield namelijk een dossier van in ieder geval bijna honderdveertig pagina's bij. Zie BVD, *Inzagedossiers politieke partij Nationaal Europese Sociale Beweging (1953 – 1954) deel 1, deel 2, deel 3 en deel 4*, <https://www.inlichtingendiensten.nl/groepen/nesb> (geraadpleegd 26 maart 2020).

²⁴ Net als de NESB deden ook de in 1951 door Van Tienen opgerichte Werkgemeenschap Europa (WE), de SOPD en de in 1955 opgerichte organisatie Hulp aan Invalide oud-Oostfrontstrijders, nabestaanden, politieke gevangenen, e.a. (HINAG) nooit aan een landelijke verkiezing mee. De eind 1955 (eveneens mede door Van Tienen) opgerichte Nederlandse Oppositie Unie (NOU) deed dit wél, namelijk aan de Tweede Kamerverkiezingen van 1956. Hier behaalde de NOU 0,34 procent van de stemmen, iets meer dan een derde van de hoeveelheid die

relevantie van dit onderzoek naar de NESB zit echter niet in zetelaantallen, maar is drieledig. Allereerst is de NESB een unieke casus: het is één van de slechts drie partijen die na de Tweede Wereldoorlog (en dus na de NSB in 1945) in Nederland zijn verboden – naast de NVU in 1978 en de CP'86 in 1998.²⁵ Door de legitimeringen van deze meest extreme vorm van extremismebestrijding in kaart te brengen, kan dit onderzoek waardevolle inzichten genereren over de democratieopvatting(en) in naoorlogs Nederland en de plaats van extremistische partijen daarin. Naast de praktische reden – de hoeveelheid beschikbare documenten van de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) – is dit de belangrijkste reden geweest om de NESB en niet een andere casus te kiezen. Hiernaast kan een analyse van de NESB-ideologie en -activiteiten relevante bevindingen opleveren over hoe extremistische politieke partijen in een repressief klimaat bij uitstek de bestrijding proberen te pareren, bijvoorbeeld door hun standpunten (proberen) te *verpakken*. Ten slotte is de NESB-casus als geen ander geschikt om de wijze waarop ultra-nationalistische politieke partijen paradoxaal genoeg in internationaal verband samenwerken inzichtelijk te maken. De NESB vormde namelijk de Nederlandse afdeling van de Europese Sociale Beweging (ESB), een in 1951 opgerichte koepelorganisatie waarin vertegenwoordigers van neo-fascistische en neo-nazistische partijen uit diverse (vooral West-)Europese landen plaatsnamen.²⁶

Dit onderzoek steunt op een veelheid van bronnen. De BVD-dossiers met daarin zowel door infiltranten opgemaakte verslagen van NESB-vergaderingen als kopieën van NESB-documenten vormen de kernbron van deze studie. Veel van deze documenten waren als vertrouwelijk onder embargo geplaatst en zijn pas in deze eeuw openbaar gemaakt. Kranten verschaffen daarnaast niet alleen veel feitelijke informatie over de NESB, maar maken ook de beeldvorming over de partij inzichtelijk en zodoende de bestrijding door de media. In krantendatabase *Delpher* zijn voor de bijna twee jaar dat de partij bestond liefst 880

benodigd was voor een Kamerzetel. Een aantal leden van de NOU richtte later, in 1959, de Boerenpartij (BP) op. Deze partij kwam in 1963 (met drie zetels) in de Tweede Kamer, alwaar zij tot 1981 vertegenwoordigd zou blijven. Derhalve heeft deze partij wél aanzienlijke aandacht genoten. Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 28-141.

²⁵ Angela K. Bourne en Fernando Casal Bértoa, 'Mapping "Militant Democracy". Variation in Party Ban Practices in European Democracies (1945-2015)', *European Constitutional Law Review* 13:2 (2017) 221-247, aldaar 228.

²⁶ Kurt P. Tauber, 'German Nationalists and European Union', *Political Science Quarterly* 74:4 (1959) 564-589; Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 52-54; Ian R. Barnes, 'Antisemitic Europe and the "Third Way". The Ideas of Maurice Bardèche', *Patterns of Prejudice* 34:2 (2000) 57-73, aldaar 60-63.

krantenartikelen te vinden waarin de naam 'NESB' voorkomt.²⁷ Gezien de omvang van dit onderzoek is ervoor gekozen enkel de artikelen in twee van de grootste landelijke dagbladen, *De Telegraaf* (30 afzonderlijke artikelen) en *de Volkskrant* (47), alsook – vanwege het antifascistische karakter – het communistische *De Waarheid* (64), mee te nemen.²⁸ Daarnaast geven uitspraken in bundels *Nederlandse Jurisprudentie* (NJ) inzicht in de (juridische) motieven en legitimeringen die aanklagers en rechters hebben aangevoerd tijdens het NESB-proces. Kamerstukken laten zien hoe het parlement en de regering over de bestrijding van de NESB hebben gesproken. Archiefmateriaal in het Nationaal Archief (NA) van Nederlandse consulaten schetst een beeld van de rol en inmenging van ESB-zusterbewegingen in de activiteiten van en processen tegen de NESB. Als gevolg van de sluiting van het NA door de coronacrisis heb ik dit materiaal echter helaas niet in kunnen zien. De (schaarse) secundaire literatuur over de NESB biedt ten slotte bruikbare basis- en achtergrondinformatie.

De BVD-dossiers, de rechterlijke uitspraken in NJ, de Kamerstukken en de secundaire literatuur zijn alle op kwalitatieve wijze geanalyseerd, dat wil zeggen aan interne en externe bron- en tekstkritiek onderworpen. Binnen het bronnencorpus heb ik onderscheid gemaakt tussen NESB-documenten en bronnen van anderen over de NESB. Bij het analyseren van de bronnen heb ik in het bijzonder gelet op de (in)consistentie van de visies en contrastrategieën van Wolthuis en Van Tienen, alsook op de verschillen en overeenkomsten tussen de bestrijdingstactieken van de diverse groepen bestrijders. De kranten zijn daarentegen niet enkel kwalitatief, maar ook kwantitatief bestudeerd. Naast de inhoud draagt ook kennis van de *frequentie* van de berichtgeving namelijk bij aan een zo compleet mogelijk beeld van de beeldvorming c.q. bestrijding van de NESB.

Dit onderzoek combineert een politiek-historische benadering met de toepassing van waardevolle concepten en theorieën uit de (historische) antropologie en de politicologie. De waarde van Erving Goffmans dramaturgische concept 'impression management' voor

²⁷ De NESB werd opgericht op 21 juni 1953 en werd op 5 april 1955 bij rechterlijke uitspraak verboden verklaard. Het invoeren van de zoekterm 'N.E.S.B. of NESB' in Delpher levert voor de periode van 1 juni 1953 tot en met 30 april 1955 880 krantenartikelen op.

²⁸ Het filteren van de zoekopdracht 'N.E.S.B. of NESB' in Delpher voor de periode van 1 juni 1953 tot en met 30 april 1955 naar 'De Telegraaf', 'De Volkskrant' en 'De waarheid' onder 'Krantentitel' levert respectievelijk 39, 55 en 68 'resultaten' op. Net als voor alle dagbladen geldt ook voor deze drie dagbladen dat het zoekstelsel in Delpher verschillende gedeelten van een tekst onder kopjes binnen hetzelfde (lange) artikel soms als aparte artikelen en dus als aparte 'resultaten' rekent. De enkele dergelijke gevallen in dit onderzoek zijn gecorrigeerd. De in de tekst genoemde aantallen per krant zijn dus slechts de aantallen van de *werkelijk* afzonderlijke artikelen.

onderzoek naar politiek extremisme is door antropologen reeds bewezen.²⁹ Volgens dit concept proberen individuen door het reguleren van informatie in sociale interactie bewust of onbewust andermans percepties van hen te beïnvloeden. Toegespitst op politiek extremisten betekent dit onder meer dat zij hun propaganda ‘coderen’ opdat deze minder radicaal lijkt dan zij is.³⁰ In dit onderzoek analyseer ik de wijzen waarop de NESB aan impression management deed. Politicologen Angela Bourne en Fernando Bértoa gebruiken daarnaast in hun onderzoek naar partijverboden het onderscheid tussen een ‘Weimar’- en een ‘Legitimacy’-verbodparadigma.³¹ De eerstgenoemde verbodslegitimering, waarvan de naam verwijst naar de Weimarrepubliek die Hitler in 1933 omverwierp, richt zich op antidemocratische partijen die dreigen de democratie te vernietigen. Een Weimar-verbod voorkomt dat dergelijke partijen aan de macht komen. Het laatstgenoemde paradigma legitimeert echter een verbod als partijen bepaalde elementen van de liberaal-grondwettelijke orde, zoals gelijkheid en non-discriminatie, bedreigen. Dergelijke verboden beogen extremistische partijen het podium, de legitimiteit en het aura van fatsoen horend bij een (moderne) democratie te ontzeggen. Deze studie onderzoekt de these van Bourne en Bértoa dat de NESB volgens het Weimar-paradigma is verboden.³²

Mijn analyse is thematisch opgebouwd en bestaat uit twee delen. Allereerst staan de NESB zelf en haar oprichting, ideologie, partijcultuur en wervingsactiviteiten centraal. In het tweede deel komt de bestrijding van de partij in de publieke, politieke en justitiële sfeer aan bod. Dit deel zal ook ingaan op de contrastrategieën van de NESB.

²⁹ Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 14-16; Van Donselaar, *De staat paraat?*, 13, 77-80.

³⁰ Van Donselaar, *De staat paraat?*, 77. Van Donselaar spreekt in dit kader ook van een ‘aanpassingsdilemma’: matigen de extremistische partijen richting de buitenwereld hun werkelijke visies te weinig, dan lopen ze het risico vervolgd te worden; matigen ze deze te veel, dan lopen ze het risico zich niet meer (of te weinig) te onderscheiden van gevestigde partijen. Van Donselaar, *De staat paraat?*, 13-14.

³¹ Bourne en Bértoa, ‘Mapping “Militant Democracy”’, 243-244.

³² *Ibidem*, 228.

Deel I: de Nationaal Europese Sociale Beweging

Oorlogservaringen en (Europese) samenwerking

Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren de beide oprichters van de NESB namens de Duitse bezetter actief, zij het in zeer verschillende functies. Paul van Tienen meldde zich in augustus 1940 als achttienjarige bij de Waffen SS.³³ Hij vocht gedurende de gehele oorlog aan het Oostfront en wist op te klimmen in de militaire hiërarchie: in december 1944 schopte hij het tot SS-Untersturmführer.³⁴ In 1948 veroordeelde het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam hem tot acht jaar gevangenisstraf.³⁵ Hij werd echter in 1949 geëgratieerd en kwam in oktober van dat jaar vrij.³⁶ Jan Wolthuis, die rechten in Groningen had gestudeerd en in 1933 reeds NSB-lid was geworden, diende tijdens de oorlog als 'vrederechter' te Arnhem de bezetter.³⁷ In 1943 trad hij tevens toe tot de SS. In 1947 veroordeelde de Arnhemse arrondissementsrechtbank Wolthuis tot vier jaar gevangenisstraf. Bovendien ontzette de rechter hem uit de advocatuur.³⁸ Al in februari 1949 stond hij echter weer op vrije voeten.³⁹

Beiden bleven na hun invrijheidsstelling niet stilzitten. Wolthuis richtte in 1950 samen met enkele geestverwanten de Stichting Oud-Politieke Delinquenten (SOPD) op.⁴⁰ De SOPD streefde naar amnestie en rechtsherstel voor oud-politieke delinquenten.⁴¹ Daar bij het openlijk nastreven van politieke beïnvloeding een verbodsdreiging zou opdoemen, presenteerde de SOPD zich nadrukkelijk als slechts een interne, charitatieve organisatie.⁴² Nadat de regering een door de SOPD georganiseerde 'Heldenherdenking' had verboden, begon Wolthuis een proces tegen de staat om de speelruimte van voormalige politieke delinquenten te ontdekken. Hij wilde via rechterlijke uitspraak te weten komen of de SOPD een verboden organisatie was.⁴³ Wat betreft de herdenking stelde de rechter Wolthuis in het

³³ Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 52; Tames, *Doorn in het vlees*, 282-293.

³⁴ Tames, *Doorn in het vlees*, 293.

³⁵ BVD, *Inzagedossier politieke partij Nationaal Europese Sociale Beweging (1953 – 1954) deel 2*, hierbinnen 'Afschrift: vonnis van de Arrondissementsrechtbank te Amsterdam gewezen tegen Paul van Tienen en Jan Wolthuis op 14 oktober 1953', 2-17, aldaar 12-13, <https://www.inlichtingendiensten.nl/groepen/nesb-2.pdf> (geraadpleegd 28 april 2020).

³⁶ Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 52; Tames, *Doorn in het vlees*, 296.

³⁷ Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 30; Tames, *Doorn in het vlees*, 103.

³⁸ BVD, *Inzagedossier deel 2*, 'Afschrift: vonnis van de Arrondissementsrechtbank te Amsterdam', 13; Tames, *Doorn in het vlees*, 103-104.

³⁹ Tames, *Doorn in het vlees*, 104.

⁴⁰ De naam lijkt een schertsende toespeling te zijn geweest op de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten, het door de overheid ingestelde reclasseringsorgaan. Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 28-31.

⁴¹ Tames, *Doorn in het vlees*, 105.

⁴² Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 32-34.

⁴³ Tames, *Doorn in het vlees*, 107-110.

ongelijk, maar hij oordeelde *niet* dat de SOPD een verboden organisatie was, of althans dat ‘nog niet ten volle is komen vast te staan’ dat het BOLO op de SOPD van toepassing is.⁴⁴

Van Tienen, die als boekimporteur van veelal (neo-)nazistische lectuur aan de slag was gegaan, oriënteerde zich daarentegen internationaal.⁴⁵ In 1951 nam hij deel aan het ‘Nationaal Europese Congres’ in Malmö, waar zestig deelnemers uit verschillende (vooral West-)Europese landen de Europese Sociale Beweging oprichtten.⁴⁶ Het doel van deze beweging was naar eigen zeggen ‘een verenigd en onafhankelijk Europa’ als ‘Derde Macht’, vrij van invloeden van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Daarvoor diende elk land ‘zijn sociale en nationale revolutie’ uit te voeren.⁴⁷ De Zweed Per Engdahl, die de bijeenkomst had georganiseerd, nam plaats in het presidium. Later trad Van Tienen eveneens toe tot dit hoofdbestuur.⁴⁸ Op 1 juni richtte Van Tienen vervolgens de Werkgemeenschap Europa (WE) op, die door de ESB werd erkend als Nederlandse tak van deze organisatie. In tegenstelling tot de SOPD wilde de WE geen politieke organisatie zijn, maar zich veeleer op ‘ideologisch en cultureel’ terrein begeven.⁴⁹ Ze streefde er volgens haar eigen werkprogramma echter wel naar ‘de volkeren van het Avondland in een organisch Europa te verenigen’.⁵⁰ In januari 1953 ging de WE samen met de Werkgemeenschap Vlaanderen verder onder de naam Werkgemeenschap Europa in de Lage Landen (WELL).⁵¹

⁴⁴ Tames, *Doorn in het vlees*, 109; geciteerd in Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 49.

⁴⁵ P.R.A. van Iddekinge en A.H. Paape, *Ze zijn er nog... Een documentatie over fascistische, nazistische en andere rechtsradicale denkbeelden en activiteiten na 1945* (Amsterdam 1970) 44-45.

⁴⁶ Aanwezig waren deelnemers uit Nederland, Frankrijk, Spanje, Duitsland, Italië, Zwitserland, Denemarken, Zweden, Noorwegen en België, alsook enkele Baltische ballingen. BVD, *Inzagedossier deel 2*, ‘Werkgemeenschap Europa en Nationaal Europese Sociale Beweging’, 20-22, aldaar 20; Barnes, ‘Antisemitic Europe and the “Third Way”’, 61; Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 52-53.

⁴⁷ Tauber, ‘German Nationalists’, 566-567, 571. Zie ook Barnes, ‘Antisemitic Europe and the “Third Way”’, 61.

⁴⁸ Het oorspronkelijke hoofdbestuur van de ESB bestond naast Engdahl uit de Duitser Karl-Heinz Priester, de Fransman Maurice Bardèche en de Italiaan Augusto De Marsanich. Later zou laatstgenoemde worden vervangen door zijn landgenoot Fabio Lonciari en zou naast Van Tienen ook de Hongaarse generaal Henny toetreden. BVD, *Inzagedossier deel 1*, ‘Rapport van KB aan HB betreft: Nationale Europese Sociale Beweging in Nederland van 3 september 1953’, 38; BVD, *Bericht 191.771 – Nationaal Europese Sociale Beweging*, 5, <https://www.inlichtingendiensten.nl/ambtsberichten/191771.pdf> (geraadpleegd 28 april 2020); Tauber, ‘German Nationalists’, 571; Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 52-53; Anders Widfeldt, ‘A fourth phase of the extreme right? Nordic immigration-critical parties in a comparative context’, *NORDEUROPAforum* 20:1-2 (2010) 7-31, aldaar 13.

⁴⁹ BVD, *Inzagedossier deel 2*, ‘Werkgemeenschap Europa en Nationaal Europese Sociale Beweging’, 20; BVD, *Inzagedossier politieke partij Nationaal Europese Sociale Beweging (1953 – 1954) deel 4*, hierbinnen ‘Werkgemeenschap Europa (W.E.), Nationaal Europese Sociale Beweging (N.E.S.B.), Nationaal Europese Jongeren Organisatie (N.E.J.O.)’, 28, <https://www.inlichtingendiensten.nl/groepen/nesb-4.pdf> (geraadpleegd 28 april 2020).

⁵⁰ BVD, *Inzagedossier deel 2*, ‘Werkgemeenschap Europa en Nationaal Europese Sociale Beweging’, 20; Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 54.

⁵¹ BVD, *Inzagedossier deel 2*, ‘Werkgemeenschap Europa en Nationaal Europese Sociale Beweging’, 21.

Oprichting en organisatie van de NESB

Waarom en op welke manier richtten Wolthuis en Van Tienen de NESB op? De jurist Wolthuis had uit het vonnis tegen de SOPD afgeleid dat een dergelijke organisatie niet door een verbod kon worden getroffen, en mede hierom achtte hij de tijd rijp voor een openlijk politieke organisatie op nationaalsocialistische grondslag. Wolthuis zocht vervolgens contact met Van Tienen, die hier net zo over dacht.⁵² Samen schreven zij begin 1953 een brief 'aan de nationale krachten in Nederland' betreffende een 'reorganisatieplan voor alle fascistische groeperingen in Nederland en Vlaanderen'.⁵³ Wolthuis en Van Tienen richtten deze brief tot zeventien vertegenwoordigers van verschillende fascistische en nationaalsocialistische organisaties.⁵⁴ Zij nodigden hen uit gezamenlijk een organisatie op te richten 'waarin de krachten van vele bestaande kleinere groeperingen kunnen worden gebundeld'. Zij waren overtuigd dat 'ondanks de enorme fouten, die door personen en partijen in het jongste verleden zijn gemaakt, de nationaal-socialistische idee zowel als de fascistische idee nog steeds de drijvende krachten zijn voor miljoenen Europeanen'.⁵⁵ De geadresseerden werden uitgenodigd om deel te nemen aan een vergadering in Amsterdam, die – naar verluidt vanwege een gebrek aan (positieve) reacties – eerst werd uitgesteld, maar op 21 juni toch plaatsvond.⁵⁶ De zeventien aanwezigen richtten toen de Nationaal Europese Sociale Beweging op.⁵⁷ Van Tienen nam direct ontslag als WELL-leider en Wolthuis als SOPD-voorzitter.⁵⁸ De NESB nam de plaats van de WELL binnen de ESB over.⁵⁹

⁵² Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 51; Tames, *Doorn in het vlees*, 110.

⁵³ BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Afschrift. Betreft: reorganisatieplan voor alle fascistische groeperingen in Nederland en Vlaanderen', 3-6.

⁵⁴ Wolthuis en Van Tienen benaderden twee vertegenwoordigers van de SOPD (die niet bij naam werden genoemd), de WE (Van Tienen zelf en J. Zeyl), de Vlaamse Frontstrijdersorganisaties (Bert de Gruijter en H. Verschooten) en de Stichting 'Ons Recht' (H. Holleboom en dr. J. Bos), één vertegenwoordiger van de Stichting Duizendpoot (K. Reitsma), de Heelnederlandse jongeren (H. Walts), het Algemeen Diets Jeugdverbond (ADJV; H. Schuhmacher), de Nationaal Europese Jongeren Orde (NEJO; J. Leutscher), het voormalig Zwart Front (Arnold Meijer) en de Aristo-kring (priester Wouter Lutkie) en, ten slotte, nog drie vertegenwoordigers van meerdere organisaties, te weten R. Timmer, L. Huizer en J.P. Hintsbergen. BVD, *Inzagedossier deel 2*, 'Afschrift: vonnis van de Arrondissementsrechtbank te Amsterdam', 5-9.

⁵⁵ BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Afschrift. Betreft: reorganisatieplan voor alle fascistische groeperingen', 3.

⁵⁶ Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 60; BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Brief aan HKB van B IX betreft: Rechts Extremisme in Nederland en België', 2.

⁵⁷ BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Bericht betreft: Oprichting van de Nationaal Europese Sociale Beweging', 7-12.

⁵⁸ Ibidem, 10. Van Tienen sprak de verwachting uit dat vijftien procent van de WELL-leden zou overgaan naar de NESB en dat de WELL 'dus zal ophouden te bestaan'. Later rapporteerde de BVD dat het NESB-blad 'De Dialoog' in juni 1953 had medegedeeld dat de oprichting van de NESB niet betekende dat de WELL zou ophouden te bestaan. Deze zou als 'culturele organisatie' los van de NESB blijven bestaan. BVD, *Inzagedossier deel 4*, 'Afschrift. Werkgemeenschap Europa en Nationaal Europese Sociale Beweging', 30-32, aldaar 32.

⁵⁹ BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Afschrift. Betreft: reorganisatieplan voor alle fascistische groeperingen', 4.

Uit het door Van Tienen tijdens de vergadering getoonde schema van de partijstructuur, blijkt dat de NESB nauw wilde samenwerken met de Vlaamse tak van de ESB, de Vlaamse Sociale Beweging. Deze zouden beide vallen onder één hoofdbestuur, naast 'Algemeen Leider' Van Tienen bestaande uit Wolthuis en de Vlaming Guido Lauwers. De organisaties zelf zouden worden geleid door een 'Werkleider'. Voor Nederland zou Wolthuis deze positie bekleden, en voor Vlaanderen Lauwers.⁶⁰ Hiermee toonde de NESB zich een zeer monistische organisatie. Onder de Werkleiders zouden lokale 'Kringleiders' staan. De NESB had haar secretariaat in Amsterdam en wist uiteindelijk lokale afdelingen op te bouwen in vijftien steden verspreid over alle provincies behalve Drenthe, Friesland en Zeeland.⁶¹ Eén van de Kringleiders zou tevens de functie van Hoofd Pers- en Propagandadienst op zich nemen.⁶² Het is uit de beschikbare documenten niet af te leiden wie deze functie op zich heeft genomen. Van Tienen en Wolthuis hadden aldus niet enkel de NESB opgericht, maar hadden ook alle macht binnen de organisatie zelf in handen.

Ideologie

De paradox van een 'Nationaal Europa' stond centraal in de NESB-propaganda.⁶³ De partij streefde naar een Europa als sterke 'Derde Macht', waarmee het inspeelde op de actualiteit van de Koude Oorlog.⁶⁴ Ze propageerde derhalve een verregerende Europese integratie, met een Europese vrije markt, een gemeenschappelijk muntstelsel, een 'nationaal-Europees leger' en zelfs een Europese grondwet.⁶⁵ Tegelijkertijd schreef Van Tienen echter dat ieder zich – ondanks de Europese 'gemeenschap' – toch 'het beste thuis in eigen omgeving' zou voelen. 'Dit nationale zal altijd naar voren komen, hoe sterk de samenbundeling ook zal zijn.'⁶⁶

⁶⁰ BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Bericht betreft: Oprichting van de Nationaal Europese Sociale Beweging', 10; BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Bijlage. Schema van de hiërarchische opbouw van de Nationaal-Europese Sociale Beweging', 13; BVD, *Bericht 191.771*, 5.

⁶¹ De NESB had afdelingen in Amersfoort, Amsterdam, Arnhem, Delft, Groningen, Haarlem, Den Haag, Den Helder, Rotterdam, Sappemeer, Tilburg, Utrecht, Vaals, Winterswijk en Zwolle. BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Rapport van KB aan HB betreft: Nationale Europese Sociale Beweging in Nederland', 38. Volgens eigen propaganda zou ze ook groepsleiders in Amerongen en Hilversum hebben gehad. BVD, *Bericht 191.771*, 4.

⁶² BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Bericht betreft: Oprichting van de Nationaal Europese Sociale Beweging', 11; BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Bijlage. Schema van de hiërarchische opbouw', 13.

⁶³ BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Pamflet van de Nationaal-Europese Sociale Beweging, *Aan het Nederlandse Volk!*', 16-17.

⁶⁴ BVD, *Inzagedossier deel 3*, 'Verslag van de openbare vergadering op Zaterdag 27 maart 1954 in gebouw Krasnapolsky voor de lezers van het Sociaal Weekblad', 5-6, aldaar 6; BVD, *Bericht 191.771*, 11.

⁶⁵ BVD, *Bericht 191.771*, 6-7.

⁶⁶ BVD, *Inzagedossier deel 3*, 'Verslag kaderscholingscursus Werkgemeenschap Europa (N.E.S.B.) op Woensdag, 11 augustus 1954', 28.

Hoe verhielden dit ‘nationale bewustzijn’ en het ‘Europese besef’ zich precies tot elkaar? Van Donselaar stelt in zijn werk *Fout na de oorlog* dat de NESB dit niet uitlegde.⁶⁷ Verder dan het benoemen van de ESB als ‘een Europees verbond van nationale krachten [...], die een *diepe beleving* van nationale waarden als onmisbare voorwaarde voor het welslagen van Europese samenwerking zien’ [*cursivering KvdA*] ging de NESB in haar propaganda niet.⁶⁸ Precies dit punt behelst echter – geheel in lijn met de benodigde ‘sociale en nationale revolutie’ van elk land waar de ESB over sprak – de kern van het NESB-gedachtegoed: het streven naar en bevorderen van een onder het nationaalsocialisme verenigd Europa. Dit betekende een Europa van landen met een nationaalsocialistische binnenlandse organisatie verenigd in een democratisch Europees verbond: ieder land zou vertegenwoordiging hebben in de Europese regering.⁶⁹ Omdat volgens dit ideaal nationaal bewustzijn en Europees besef harmonisch samen zouden gaan, is het idee van een ‘Nationaal Europa’ een paradox en geen werkelijke tegenstelling. De belangrijke rol van Oswald Mosley en diens *Europe a Nation*-idee bij de vorming van de ESB is hier duidelijk merkbaar.⁷⁰ De NESB week met deze ‘Europese’ gedachte af van de Heelnederlandse en Groot-Germaanse gedachte, die beide binnen de NSB een rol speelden.⁷¹

De NESB toonde zich hiernaast uitgesproken in haar democratieopvatting. Wolthuis schreef in het praeadvies, dat tezamen met de oproep ‘aan de nationale krachten van Nederland’ werd verzonden, dat in een democratie ‘persoonlijkheid van geen belang meer [is]’ en ‘zelfs schadelijk [kan] zijn indien zij afwijkt of wil afwijken van de gemiddelde mening’. Democratie zou ‘op den duur tot chaos en ondergang’ voeren.⁷² Ze zou dan ook spoedig verdwijnen en er zou ‘een virulent neo-fascisme overal in de wereld’ te verwachten zijn.⁷³ Volgens Van Tienen betekende de invoering van het partijstelsel daarnaast ‘als zodanig reeds een machtsoverdraging van het volk aan de staat’. Zodoende sprak hij van een ‘strijd

⁶⁷ Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 67.

⁶⁸ BVD, *Bericht 191.771*, 10.

⁶⁹ Tames, *Doorn in het vlees*, 301.

⁷⁰ Tauber, ‘German Nationalists’, 568-575; Barnes, ‘Antisemitic Europe and the “Third Way”’, 72.

⁷¹ Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 69.

⁷² BVD, *Inzagedossier deel 2*, ‘Afschrift: vonnis van de Arrondissementsrechtbank te Amsterdam’, 9-11. Om dit te staven hebben Wolthuis en Van Tienen een vanuit hun positie opmerkelijk argument aangevoerd. Zowel in het praeadvies als in de *Beginnelsen en Doelstellingen van de Sociale Beweging* staat geschreven dat het communisme, het fascisme en het nationaalsocialisme alle (indirecte) gevolgen zijn van de fouten van het democratische systeem. BVD, *Inzagedossier deel 2*, ‘Afschrift: vonnis van de Arrondissementsrechtbank te Amsterdam’, 9; BVD, *Bericht 191.771*, 11-12.

⁷³ BVD, *Inzagedossier deel 2*, ‘Afschrift: vonnis van de Arrondissementsrechtbank te Amsterdam’, 9-10.

om de macht tussen mens en staat'.⁷⁴ Niet voor niets noemde hij zijn partij een *beweging*. De NESB-brochure *Beginnelsen en Doelstellingen van de Sociale Beweging* (BDSB) geeft inzicht in haar ideale staatkundige inrichting. Volgens deze 'basis van alle propaganda' zou een 'noodzakelijke vernieuwing van de democratie' benodigd zijn.⁷⁵ Deze hield in dat een regering voortaan 'op grond van de bij de 4-jaarlijkse nationale verkiezingen gebleken volkswil' diende te worden gevormd. Vervolgens zou ze 'gedurende haar ambtsperiode boven de partijen [...] staan om haar programma met kracht tot uitvoering te kunnen brengen'.⁷⁶ Met deze 'volksstaat' zou het politieke doel van de NESB in vervulling gaan.⁷⁷

De persoonlijkheid van het individu stond bij de NESB centraal. Van Tienen beschouwde de twintigste eeuw als de eeuw van de 'veruiterlijking' en de 'massa-mens', die 'on-persoonlijkheid' geworden is. Hij wilde 'van uiterlijke cultuur tot innerlijke beschaving kunnen komen'. De NESB wilde het onderwijs en de sportbeoefening, met name voor jongeren, dan ook sterk bevorderen.⁷⁸ Waar Van Donselaar de NESB-ideologie uitsluitend met het nationaalsocialisme en in het bijzonder *Mein Kampf* vergelijkt, is dit idee van de 'antropologische transformatie' van de mens door 'verinnerlijking' echter het uitgangspunt bij uitstek van het Italiaans fascisme.⁷⁹

Uit het idee van raszuiverheid blijkt, ten slotte, waarom de NESB zich, ondanks haar pleidooi voor Europese integratie, toch tegen de vorming van 'Europese staatsburgers' verzette. 'Europa mag geen smeltkroes worden', schreef Van Tienen. 'Europa moet een eenheid in verscheidenheid zijn.'⁸⁰ Met de 'natuurlijke verscheidenheid' was niets mis, maar wel met het streven 'Europese volkeren tot eenheidsmensen te degraderen'.⁸¹ Elke menselijke samenleving zou de plicht hebben 'de natuurlijke orde' te bewaren.⁸² Het meest

⁷⁴ BVD, *Inzagedossier deel 4*, 'Geestelijke Grondslagen van de Sociale Beweging. Vijfde Inleiding. Politiek en Geschiedenis', 4-18, aldaar 8-10.

⁷⁵ BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Afschrift. Nationaal Europese Sociale Beweging: Ons Aller Taak', 22-24, aldaar 22; BVD, *Inzagedossier deel 2*, 'Afschrift: vonnis van de Arrondissementsrechtbank te Amsterdam', 10; BVD, *Bericht 191.771*, 12.

⁷⁶ BVD, *Bericht 191.771*, 12.

⁷⁷ BVD, *Inzagedossier deel 4*, 'Geestelijke Grondslagen van de Sociale Beweging', 7-8; BVD, *Bericht 191.771*, 5.

⁷⁸ BVD, *Inzagedossier deel 3*, 'Rapport van E aan HB betreft: Cursus Kaderschool K.S.A. op Dinsdagavond 15 Juni 1954', 12; BVD, *Bericht 191.771*, 8-9.

⁷⁹ Bijv. Paul Corner, *Italia fascista. Politica e opinione popolare sotto la dittatura* (Rome 2015) 31-34.

⁸⁰ BVD, *Bericht 191.771*, 10.

⁸¹ BVD, *Bericht 191.771*, 13; BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Afschrift. Betreft: reorganisatieplan voor alle fascistische groeperingen', 3.

⁸² BVD, *Bericht 191.771*, 13.

expliciet lichtte hij dit toe in zijn 'Sociaal Weekblad', waarin hij het 'rassenprobleem' in Nederland door de 'stroom van vluchtelingen uit Indonesië' besprak.

Maar hoe gemakkelijk wordt in een wereld, waarin de nivellering van alle rassen en de samensmelting van alle volkeren tot een door eenheidsmensen gevormde eenheidsstaat het hoogste doel schijnt te zijn, deze in alle gezonde volkeren levende drang naar 'apartheid' misverstaan.⁸³

De NESB beschouwde maatregelen ter bevordering van deze 'apartheid' derhalve als een vorm van eugenetica. Van Donselaar schrijft dat in het NESB-programma niets valt te lezen over het 'jodenvraagstuk'. Volgens een ex-lid was dit 'uit tactische overwegingen' voortgevloeid.⁸⁴ In het genoemde Sociaal Weekblad-artikel roemde Van Tienen echter wel 'het gezonde volksbewustzijn van de Joden [!]' en hun 'moderne eugenetische wetgeving' naar aanleiding van de afkondiging van een wet volgens welke huwelijken van Joden met niet-Joodse burgers waren verboden.⁸⁵ Ook in de BDSB sprak de partij zich frappant openlijk uit vóór eugenetica. De NESB meende dat 'de ontstellende toename van het aantal geestelijke afwijkingen [...] op korte termijn tot een ernstige verzwakking van onze volkskracht [zal] leiden'. Derhalve wilde de partij een 'positieve bevolkingspolitiek' voeren, met medische persoonsbewijzen, mogelijkheden tot sterilisatie, een medisch gerechtshof voor huwelijksverboden en een belastingpolitiek die ze 'eugenetisch gefundeerd' wenste te zien.⁸⁶ Deze passages gingen aldus verder dan wat de bezetter ooit had doorgevoerd.

Partijcultuur

De afgelopen decennia zijn steeds meer politiek historici ervan overtuigd geraakt dat het belangrijk is naast de inhoud en daadwerkelijke besluitvorming politiek ook *als verschijnsel* te bestuderen en aldus de *politieke cultuur* te onderzoeken. Dit concept wordt omschreven als de betekenisstructuur waarmee politici handelen, die bestaat uit de (invulling van) taal, materiële cultuur, symbolen, regels en mores, rituelen en gedragspatronen in het politieke bestel.⁸⁷ Analoog aan deze politieke cultuur kan voor een beter inzicht in een partij ook de

⁸³ BVD, *Inzagedossier deel 3, "Sociaal Weekblad"*, jaargang 2 no 5. Rassenpolitiek in Israël', 7.

⁸⁴ Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 68-69.

⁸⁵ BVD, *Inzagedossier deel 3, 'Rassenpolitiek in Israël'*, 7.

⁸⁶ BVD, *Bericht 191.771*, 7-8.

⁸⁷ Zie Glen Gendzel, 'Review: Political Culture: Genealogy of a Concept', *The Journal of Interdisciplinary History* 28:2 (1997) 225-250; J. Bosmans, 'Politieke cultuur tussen cultuurgeschiedenis en politieke geschiedenis', *BMGN – Low Countries Historical Review* 118:2 (2003) 206-211; Henk te Velde, 'Repliek', *BMGN – Low Countries*

partijcultuur worden bestudeerd. Voor de NESB – waarvan de partijcultuur in de secundaire literatuur nog niet systematisch is belicht – verdienen de wijze van vergaderen, de materiële cultuur en de gehanteerde nomenclatuur, symbolen en rituelen hier een nadere analyse.

Uit de door BVD-infiltranten opgemaakte vergaderingsverslagen blijkt dat de organisatiestructuur haar weerslag kende in de wijze van vergaderen, zij het met de kanttekening dat binnen het duopolie Wolthuis-Van Tienen met name laatstgenoemde de touwtjes vaak volledig in handen nam. Bij meerdere vergaderingen zou hij de enige spreker zijn geweest.⁸⁸ Slechts af en toe kwamen Wolthuis en andere sprekers ook aan bod.⁸⁹ Van Tienen organiseerde soms wel ‘fora’, maar in de praktijk kwam dit minder neer op een discussie of debat dan op een vraag- en antwoordspel tussen hem en de leden.⁹⁰ Hiernaast zou Van Tienen geen enkele tegenspraak binnen zijn partij dulden. Toen een deelnemer aan een forum ruim een jaar na de oprichting van de partij aangaf dat de leden (nog steeds) niet veel wisten van de ESB en zich openlijk afvroeg of deze niet te slap optrad, antwoordde Van Tienen slechts dat er ‘veel geheimen in de ESB’ waren. De BVD-infiltrant in kwestie plaatste hierbij in zijn verslag de opmerking dat dit ‘de eerste maal [was], dat een lid van de beweging op een bijeenkomst openlijk tegenover Van Tienen in de oppositie ging en laatstgenoemde gaf duidelijk blijk dit niet te appreciëren’.⁹¹

De materiële cultuur van de NESB bekrachtigt niet enkel het autoritaire karakter van het partijleiderschap, maar geeft ook inzicht in het militarisme binnen de partij. Een BVD-infiltrant rapporteerde bijvoorbeeld dat M.W. Bredero, ‘een felle, cynische figuur’ die de eerste vergadering na de arrestatie van Van Tienen en Wolthuis leidde, onder zijn colbert een gummiknuppel droeg. Deze zou hij ‘quasi onopzettelijk’ aan de aanwezigen hebben getoond.⁹² Hiernaast zou Van Tienen in het openbaar zijn IJzeren Kruis – een van oorsprong Pruisische

Historical Review 118:2 (2003) 217-221; Carla Hoetink, *Macht der gewoonte. Regels en rituelen in de Tweede Kamer na 1945* (Nijmegen 2018) 517-522.

⁸⁸ BVD, *Inzagedossier deel 1*, ‘Bericht betreft: Oprichting van de Nationaal Europese Sociale Beweging’, 8; BVD, *Inzagedossier deel 1*, ‘Betreft: werkersvergadering N.E.S.B.’, 20-21.

⁸⁹ BVD, *Inzagedossier deel 1*, ‘Betreft: functionarissenvergadering N.E.S.B.’, 32-35; BVD, *Inzagedossier deel 3*, ‘Verslag van de openbare vergadering op Zaterdag 27 maart 1954 in gebouw Krasnapolsky’, 5-6; BVD, *Inzagedossier deel 3*, ‘Rapport van E aan HB betreft: Vergadering N.E.S.B. op 27-3-1954 in Krasnapolsky’, 8-9.

⁹⁰ BVD, *Inzagedossier deel 3*, ‘Rapport van E aan HB betreft: Cursus Kaderschool K.S.A.’, 12; BVD, *Inzagedossier deel 3*, ‘Rapport van E aan HB betreft: Rechts Extremisme. De eerste kadercursusavond van de Kaderschool Den Haag op 7 juli 1954’, 25-26.

⁹¹ BVD, *Inzagedossier deel 3*, ‘Rapport van E aan HB betreft: cursusavond kaderschool K.S.A.’, 24.

⁹² BVD, *Bericht 195.256 – Nationaal Europese Sociale Beweging*, 1, <https://www.inlichtingendiensten.nl/ambtsberichten/195256.pdf> (geraadpleegd 5 mei 2020).

militaire onderscheiding – hebben gedragen en zouden NESB-leden met laarzen van de Weerbaarheidsafdeling (WA) – de NSB-knokploeg – in ‘ganzenpas’ hebben gemarcheerd bij propaganda-acties.⁹³

Het gevoel van verwantschap van de NESB met eerdere fascistische en nationaalsocialistische bewegingen blijkt ook uit andere partijculturele aspecten. Van Tienen had de NEJO, die de jongerentak van de NESB vormde, onderverdeeld in ‘Trekken’, ‘Wachten’, ‘Scharen’ en ‘Vendels’. Deze nomenclatuur deed de BVD denken aan de organisatorische opzet van de NSB en van de WA en Nationale Jeugdstorm in het bijzonder.⁹⁴ Hiernaast beschikte de NESB over een eigen insigne. Dit vertoonde ‘als symbool van de nationale krachten in Nederland’ drie brandende fakkels in rood, wit en blauw.⁹⁵ Volgens Van Tienen zouden deze fakkels symbool staan voor het streven van de NESB. Hij had zich vermoedelijk ook gerealiseerd dat het insigne ruimte voor interpretatie liet en moedigde de leden aan ermee ‘openlijk voor de idealen uit te komen’.⁹⁶ Het is echter de vraag welke idealen een dergelijk insigne verbeeldt. De NESB propageerde geregeld met de slogan ‘Nationaal en Sociaal’.⁹⁷ De nationale driekleur kan ongetwijfeld gezien worden als symbool voor het *nationale* c.q. (ultra-)nationalistische karakter van de partij. De fakkels kunnen binnen de NESB-propaganda vermoedelijk worden gezien als verbeelding van het *sociale* karakter van de partij.⁹⁸ Van Tienen zelf heeft echter, ten slotte, ook een opmerkelijk ritueel uitgevoerd dat weinig ruimte voor interpretatie laat. Tijdens een openbare NESB-vergadering in maart 1954 in het Krasnapolskyhotel te Amsterdam bracht hij na een toespraak ‘zijn hakken bij elkaar en bracht hij de z.g. “Houzee”-groet’.⁹⁹ Dit teken van loyaliteit aan de NSB is des te opmerkelijker

⁹³ ‘Huiszoekingen in Amsterdam en Groningen. Drie kopstukken van N.E.S.B. in arrest gesteld’, *de Volkskrant* (24 augustus 1953); ‘Geen NSB in Nederland! (1)’, *De Waarheid* (1 september 1953); Overheid.nl, *Handelingen Eerste Kamer (HEK) 1953-1954* (16 maart 1954) 2199.

⁹⁴ BVD, *Inzagedossier deel 4*, ‘Afschrift. Werkgemeenschap Europa en Nationaal Europese Sociale Beweging’, 31.

⁹⁵ BVD, *Bericht 191.771*, 3.

⁹⁶ BVD, *Inzagedossier deel 1*, ‘Betreft: werkersvergadering N.E.S.B.’, 21.

⁹⁷ Bijv. BVD, *Inzagedossier deel 1*, ‘Pamflet van de Nationaal-Europese Sociale Beweging’, 17; BVD, *Bericht 191.771*, 13.

⁹⁸ Het logo van de in 1946 opgerichte Italiaanse neo-fascistische Movimento *Sociale* Italiano bestond uit drie vlammen in de drie kleuren van de Italiaanse vlag. Mogelijk heeft de NESB hier haar ontwerp aan ontleend.

⁹⁹ BVD, *Inzagedossier deel 3*, ‘Verslag van de openbare vergadering op Zaterdag 27 maart 1954 in gebouw Krasnapolsky’, 6. Volgens *De Waarheid* van 31 maart 1954 stelde Eerste Kamerlid en lid van de Amsterdamse gemeenteraad Jaap Brandenburg tegenover het College van Burgemeester en Wethouders dat tijdens een NESB-vergadering in het Krasnapolskyhotel ‘de Hitler-groet’ was gebracht. Vgl. ‘Jaap Brandenburg vraagt maatregelen tegen N(e)SB’, *De Waarheid* (31 maart 1954).

gezien het feit dat op dat moment de strafzaak tegen Van Tienen en Wolthuis over het al dan niet voortzetten van het streven van de NSB door de NESB nog in volle gang was.¹⁰⁰

Wervingsactiviteiten

Op welke manieren probeerde de NESB in haar korte bestaan nieuwe leden te werven? Voordat geïnteresseerden echter propaganda voor de partij konden maken, dienden zij hiertoe te worden opgeleid. Daarom organiseerde de NESB haar zogenaamde 'kaderscholing'.¹⁰¹ Vanaf juni 1954 organiseerde ze elke week in Amsterdam en later ook in Den Haag een cursusavond.¹⁰² De Amsterdamse werkgroep leider hamerde er meermaals op, dat van de deelnemers van de 'zeer noodzakelijke' kaderscholing verlangd zou worden dat 'zij zowel theoretisch als praktisch zelf werkzaam zijn' en dat 'van iedereen actieve deelname [zou worden] gevraagd'.¹⁰³ Deze nadruk op de werkzaamheid van de leden doet vermoeden dat veel van hen niet buitengewoon gedisciplineerd of daadkrachtig waren geweest.

Van Tienen besliste over de toelating van deelnemers tot de cursussen en leidde ook alle bijeenkomsten.¹⁰⁴ Dikwijls telden de cursusavonden ongeveer tien tot twintig aanwezigen.¹⁰⁵ Gewoonlijk begon een cursusavond met een college van Van Tienen over een wisselend thema.¹⁰⁶ Vervolgens deelde Van Tienen de groepen aanwezigen op in de eerder genoemde fora, waaraan hij vervolgens een of meerdere vragen voorlegde over

¹⁰⁰ Ruim een maand vóór deze vergadering, op 4 februari, hadden Van Tienen en Wolthuis hun eerste (en uiteindelijk ook enige) succes in de strafzaak geboekt: het Amsterdamse gerechtshof had hen in hoger beroep vrijgesproken. Wellicht heeft deze uitspraak voor enige hoogmoed bij de NESB-leiders gezorgd. Het Openbaar Ministerie had beroep aangetekend en op 18 mei zou de Hoge Raad het vonnis van het Amsterdams gerechtshof vernietigen en de zaak doorverwijzen naar het gerechtshof in Den Haag, alwaar de leiders alsnog zouden worden veroordeeld.

¹⁰¹ BVD, *Inzagedossier deel 3*, 'Nationaal Europese Sociale Beweging – Werkgroep Amsterdam. Betreft: Kaderscholing', 14.

¹⁰² BVD, *Inzagedossier deel 3*, 'Rapport van E aan HB betreft: Cursus Kaderschool K.S.A.', 12; BVD, *Inzagedossier deel 3*, 'Rapport van E aan HB betreft: Rechts Extremisme. De eerste kadercursusavond van de Kaderschool Den Haag', 25-26.

¹⁰³ BVD, *Inzagedossier deel 3*, 'Nationaal Europese Sociale Beweging – Werkgroep Amsterdam', 14.

¹⁰⁴ *Ibidem*, 14.

¹⁰⁵ Het gezamenlijke aantal deelnemers van de Amsterdamse en Haagse afdelingen bedroeg vijftig. BVD, *Inzagedossier deel 3*, 'Kaderschool Amsterdam (K.S.A.) – Kaderschool Den Haag (K.S.H.). Opleiding van propagandisten Sociaal Weekblad', 16; BVD, *Inzagedossier deel 3*, 'Rapport van E aan HB betreft: N.E.S.B. Verslag eerste scholingsavond op Dinsdag, 15 juni 1954 te Amsterdam', 20; BVD, *Inzagedossier deel 3*, 'Rapport van E aan HB betreft: Rechts Extremisme. De eerste kadercursusavond van de Kaderschool Den Haag', 25.

¹⁰⁶ Zie BVD, *Inzagedossier deel 3*, 'Kaderscholing. 2. De Europese mens', 18; BVD, *Inzagedossier deel 3*, 'Kaderscholing. 3. Waarom is Europa zo?', 19; BVD, *Inzagedossier deel 4*, 'Geestelijke grondslagen van de Sociale Beweging', 4-18.

uiteenlopende onderwerpen.¹⁰⁷ Volgens de BVD-verslagen volgde op de antwoorden eerder een nieuw college van Van Tienen dan een levendige discussie.¹⁰⁸

Volgens een ander kaderscholingsdocument diende de kaderscholing een specifiek doel: het Sociaal Weekblad kampte met financiële problemen en had nieuwe redacteurs nodig.¹⁰⁹ Dit weekblad – het blad van Van Tienens eigen boekenbedrijf – was één van de drie NESB-propagandabladen, naast het voormalige WELL-blad ‘De Dialogo’ en ‘Alarm’, dat fungeerde als de colportagekrant van de NESB.¹¹⁰ Op 8 augustus 1953 colporteerden de NESB’ers voor de eerste maal met Alarm, in Amsterdam.¹¹¹ Al eerder, gedurende de nacht van 25 op 26 juni, hadden partijleden NESB-pamfletten als aanplakbiljetten in meerdere plaatsen opgeplakt.¹¹² Tijdens de oprichtingsvergadering hadden de leden uitgesproken bij colportages ‘vooral van extreem linkse zijde moeilijkheden’ te verwachten en besloten om aan de hand van de ervaringen bij de eerste huisbezoeken de verdere houding te bepalen.¹¹³ Op 15 augustus colporteerden zij in Haarlem.¹¹⁴ Ruim een week later werden Wolthuis en Van Tienen gearresteerd en pas in februari 1954, na hun vrijpraak door het Amsterdams gerechtshof, zouden kranten en de BVD weer over een colportage berichten.¹¹⁵

Op zoek naar potentiële nieuwe leden zocht de NESB ook tevergeefs contact met andere partijen en organisaties, zoals de ongeveer vijfhonderd leden tellende Utrechtse Republikeinse Volkspartij.¹¹⁶ Hiernaast zou Wolthuis ‘afspraken en besprekingen met leden

¹⁰⁷ BVD, *Inzagedossier deel 3*, ‘Rapport van E aan HB betreft: cursusavond kaderschool K.S.A.’, 23-24; BVD, *Inzagedossier deel 3*, ‘Rapport van E aan HB betreft: Rechts Extremisme. De eerste kadercursusavond van de Kaderschool Den Haag’, 25-26.

¹⁰⁸ Zie BVD, *Inzagedossier deel 3*, ‘Rapport van E aan HB betreft: cursusavond kaderschool K.S.A.’, 23-24.

¹⁰⁹ BVD, *Inzagedossier deel 3*, ‘Kaderschool Amsterdam (K.S.A.) – Kaderschool Den Haag (K.S.H.)’, 16.

¹¹⁰ Het blad ‘Alarm’ betrof een gelijknamige Nederlandse editie van het vroegere Vlaams Nationaal Strijdblad. BVD, *Inzagedossier deel 2*, ‘Werkgemeenschap Europa en Nationaal Europese Sociale Beweging’, 21; Van Iddekinge en Paape, *Ze zijn er nog...*, 46-47; BVD, *Inzagedossier deel 1*, ‘Bericht betreft: Oprichting van de Nationaal Europese Sociale Beweging’, 12; BVD, *Bericht 191.771*, 2, 4.

¹¹¹ BVD, *Inzagedossier deel 1*, ‘Betreft: Colportage Nationaal Europese Sociale Beweging op Zaterdag, 8 Aug. 1953 te Amsterdam’, 29-31, aldaar 29; BVD, *Bericht 195.256*, 1.

¹¹² BVD, *Bericht 188.596 – Propaganda van de Nationaal Europese Sociale Beweging*, 1, <https://www.inlichtingendiensten.nl/ambtsberichten/188596.pdf> (geraadpleegd 5 mei 2020); BVD, *Inzagedossier deel 1*, ‘Bericht betreft: Oprichting van de Nationaal Europese Sociale Beweging’, 9.

¹¹³ BVD, *Inzagedossier deel 1*, ‘Bericht betreft: Oprichting van de Nationaal Europese Sociale Beweging’, 9.

¹¹⁴ ‘“Alarm”-colporteurs in Haarlem aangehouden’, *de Volkskrant* (17 augustus 1953); BVD, *Inzagedossier deel 1*, ‘Betreft: Colportage Nationaal Europese Sociale Beweging op 15 Augustus 1953 te Haarlem’, 36.

¹¹⁵ BVD, *Inzagedossier deel 3*, ‘Rapport van KB aan HB betreft: N.E.S.B. Colportage op Zaterdag, 20 Februari 1954 en vergadering op Vrijdag, 19-2-1954’, 2-3, aldaar 2; ‘Troebel water’, *De Telegraaf* (23 februari 1954).

¹¹⁶ BVD, *Bericht 188.422 – Nationaal-Europese Sociale Beweging*, 2, <https://www.inlichtingendiensten.nl/ambtsberichten/188422.pdf> (geraadpleegd 5 mei 2020); BVD, *Bericht 191.771*, 2.

van de Tweede Kamer' hebben gepland.¹¹⁷ Het is niet te achterhalen met welke Kamerleden Wolthuis deze afspraken zou hebben gemaakt. Volgens Tames is van deze besprekingen verder niets gebleken, en de bronnen bevestigen dit.¹¹⁸

Het is, ten slotte, waardevol om het impression management in de propaganda van de NESB te analyseren. De partij heeft op buitengewoon inconsistente wijze gepoogd de perceptie van de ontvanger op de NESB ten positieve te beïnvloeden. Enerzijds hebben de propagandisten namelijk, ten eerste, termen die bij een breed publiek een slechte indruk zouden kunnen wekken – zoals 'nationaalsocialistisch' – *vervangen* door formuleringen waarbij dit minder het geval zou zijn. Van Donselaar erkent deze aanpak ook, maar hij herleidt de *vervangingen* vanuit algemeen nationaalsocialistisch jargon in plaats van andere op de NESB betrekking hebbende documenten.¹¹⁹ Dergelijke vervangingen kunnen echter slechts accuraat worden afgeleid uit andere bronnen waaruit het gebruik door de NESB van de *vervangen* termen wél blijkt. Waar bijvoorbeeld uit juridische documenten blijkt dat Wolthuis zichzelf in een verhoor 'in zekere zin ook thans nog nationaal-socialist' noemde, werd in de BDSB en in andere propagandamaterialen meermaals de formulering 'Nationaal en Sociaal' gebezigd.¹²⁰ Ten tweede heeft de NESB zich in haar propaganda expliciet uitgesproken tegen voor velen (zeer) afkeurenswaardige zaken, in de hoop zodoende een breder publiek voor zich te kunnen winnen. In de BDSB staat bijvoorbeeld geschreven: '[De NESB] verzet zich eveneens tegen de vorming van concentratiekampen, onder welke naam en in welke vorm dan ook.'¹²¹ Deze bijzonder onverwacht voorkomende uitingen riepen vermoedelijk veeleer dan sympathie echter een gevoel van argwaan over de oprechtheid ervan op. De NESB opereerde na de oorlog in een meer repressief klimaat en kon dus haar grotendeels overeenkomstige opvattingen veel minder *oprecht* uiten dan de NSB had gedaan.

Anderzijds hebben de NESB-propagandisten meermaals keuzes gemaakt die er juist op gericht lijken te zijn geweest specifiek voormalige politieke delinquenten en andere nationaalsocialistische geestverwanten aan te spreken. In de BDSB bepleitte de partij bijvoorbeeld 'de afschaffing van de politieke rechtspraak, zoals deze tot uitdrukking gekomen

¹¹⁷ BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Bericht betreft: Oprichting van de Nationaal Europese Sociale Beweging', 10.

¹¹⁸ Tames, *Doorn in het vlees*, 111.

¹¹⁹ Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 61.

¹²⁰ P.A.J. Losecaat Vermeer en W.P.J. Pompe eds., *Nederlandse Jurisprudentie 1955* (Zwolle 1955) 616; zie voor 'Nationaal en Sociaal' bijvoorbeeld BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Pamflet van de Nationaal-Europese Sociale Beweging', 17; BVD, *Bericht 191.771*, 13.

¹²¹ BVD, *Bericht 191.771*, 12.

[was] in de Bijzondere Rechtspleging'.¹²² Daarnaast staat in de inleiding vermeld dat tijdens de oorlog Wolhuis vrederechter en Van Tienen SS-officier waren geweest.¹²³ Het is niet ondenkbaar dat de NESB met deze uitingen de (sterke) weerstand van een zeer groot deel van het electoraat heeft opgeroepen of bevorderd. Wellicht hebben trots bij de NESB'ers of het gewortelde karakter van hun opvattingen een rol gespeeld bij deze aanpak. Voordat de bestrijders buiten de partij aan bod komen, lijkt te kunnen worden vastgesteld dat de eerste bestrijder van de NESB de NESB zelf is geweest.

¹²² Ook kondigde de NESB aan 'er met kracht naar [te zullen] streven de fatale gevolgen van de verdragen van Yalta, Teheran en Potsdam te overwinnen'. Ibidem, 11, 12.

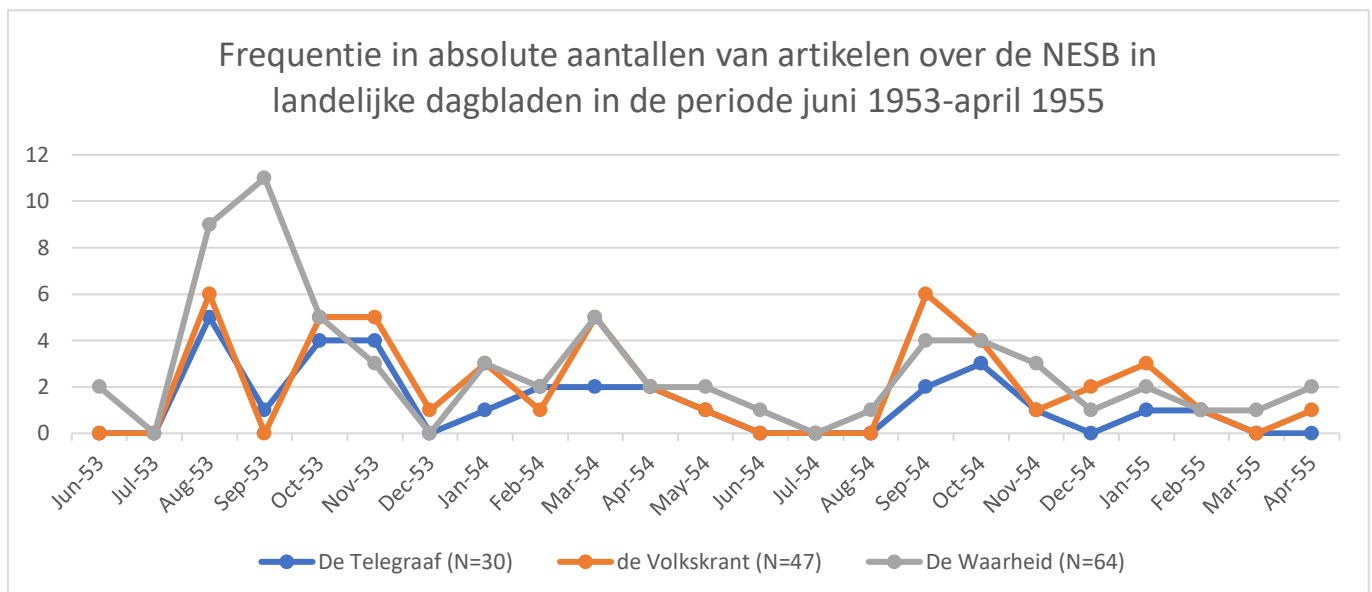
¹²³ Ibidem, 5.

Deel II: bestrijding en contrastrategieën

Publieke sfeer: media en burgers

Waarom en op welke manieren hebben groepen actoren in de publieke, politieke en justitiële sfeer de NESB bestreden? In de publieke sfeer is er allereerst veel journalistieke aandacht voor de NESB geweest. Kranten hebben – zeker gezien haar geringe grootte en invloed – geregeld over de partij bericht. *De Telegraaf*, *de Volkskrant* en *De Waarheid* hebben in de periode vanaf juni 1953 tot en met april 1955 gezamenlijk 141 artikelen geproduceerd waarin de partijnaam ‘NESB’ (of ‘N.E.S.B.’) voorkomt.¹²⁴ De kranten hadden weinig aandacht voor de oprichting van de partij – slechts *De Waarheid* maakte er überhaupt melding van – maar de frequentie van de berichtgeving nam snel toe naar aanleiding van de arrestaties van Wolthuis en Van Tienen in augustus 1953 en het begin van het proces (zie figuur 1).¹²⁵ De verdere pieken in maart 1954 en september en oktober van dat jaar corresponderen met nieuwe ontwikkelingen in het proces en nieuwe activiteiten van de NESB als gevolg daarvan.

Figuur 1: frequentie van de berichtgeving over de NESB.

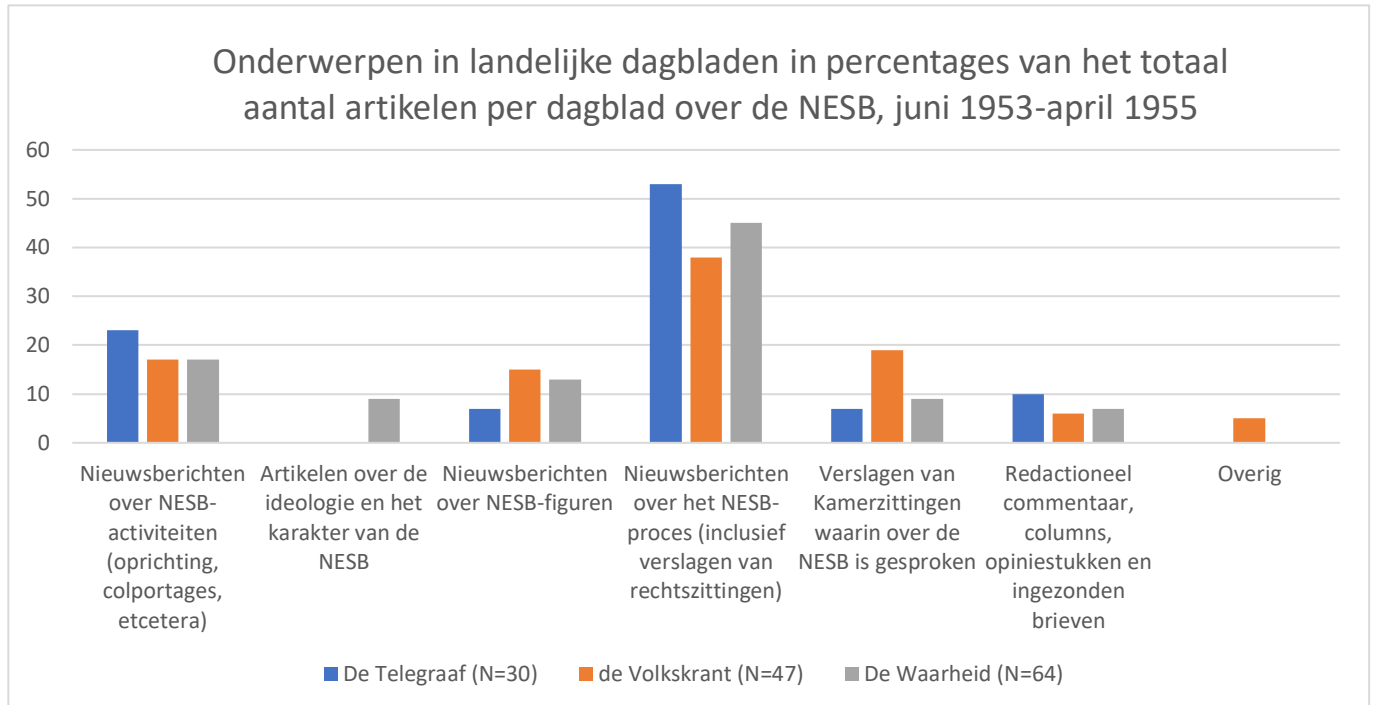
Met afstand de meeste NESB-gerelateerde artikelen berichtten dan ook over het proces (figuur 2). Activiteiten van de NESB zelf kregen minder aandacht. Een substantieel deel had daarnaast betrekking op een strafzaak die vanaf september 1954 tegen Wolthuis liep, omdat hij illegaal de Nederlands-Duitse grens zou hebben overschreden. Hiervan deden de

¹²⁴ Zie voetnoten 27 en 28.

¹²⁵ Alle figuren in deze studie zijn vervaardigd op basis van kwantitatieve analyses van de 141 afzonderlijke artikelen die in Delpher zijn voortgevloeid uit de zoekopdracht ‘N.E.S.B. of NESB’ voor de periode van 1 juni 1953 tot en met 30 april 1955, gefilterd naar ‘De Telegraaf’, ‘De Volkskrant’ en ‘De waarheid’.

kranten uitgebreid verslag.¹²⁶ Door dit herhaaldelijk en met nadruk op de persoon en diens partij en functie te doen, criminaliseerden de kranten de NESB. In dit kader wezen ze – en met name *De Waarheid* – daarnaast geregeld op het oorlogsverleden van partijprominenten.¹²⁷

Figuur 2: onderwerpen in de berichtgeving over de NESB.

Opvallend is verder het relatief lage aandeel van opiniërende teksten in de NESB-berichtgeving. Hiernaast was *De Waarheid* de enige krant die artikelen wijdde aan de ideologie en het karakter van de NESB. Dit deed het onder meer in de vijfdelige serie ‘Geen NSB in Nederland’. In elke aflevering droeg de auteur nieuwe argumenten aan die duidelijk zouden maken dat ‘de N(e)SB-ers van nu de Nazi’s van toen’ zouden zijn geweest.¹²⁸ Hiermee zette de communistische krant vooral in op ontmaskering als bestrijdingsstrategie.

De toon van de berichtgeving verschilde sterk tussen de verschillende kranten. Tames concludeert dat dagbladen de herorganisatie van oud-politieke delinquenten signaleerden en

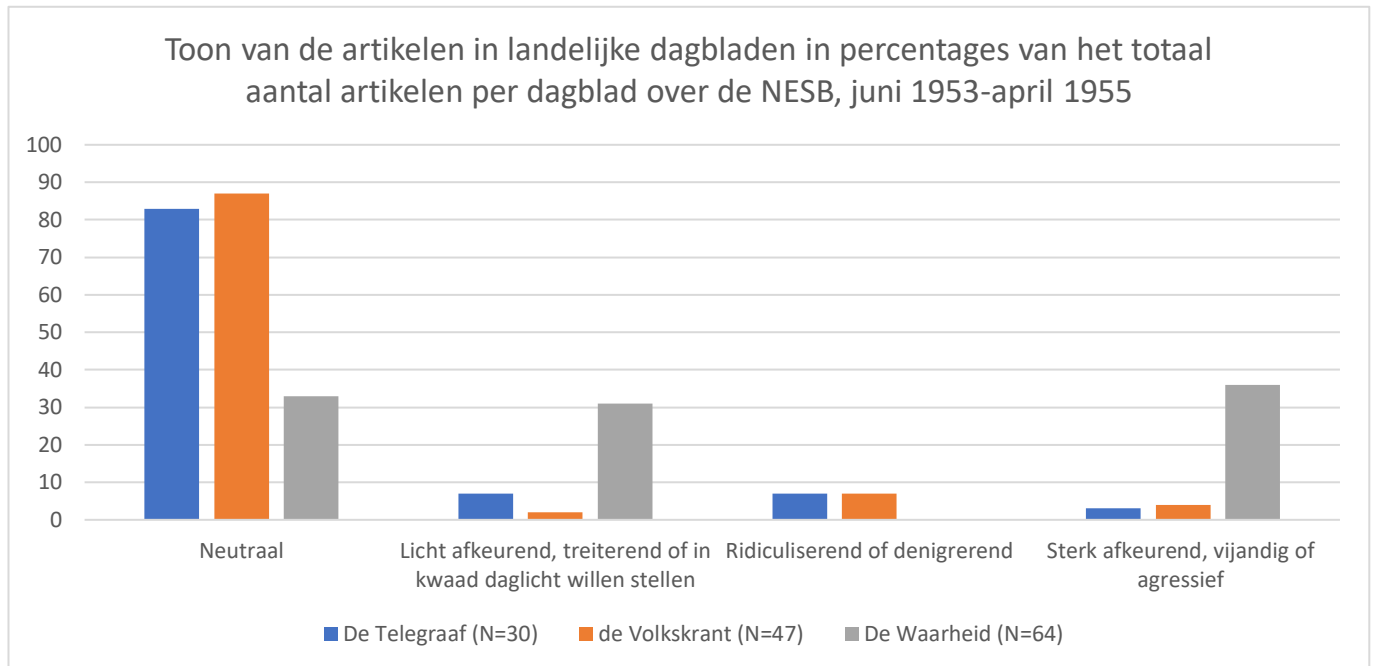
¹²⁶ Zie ‘Grensoverschrijder mr. J. Wolthuis’, *De Telegraaf* (3 september 1954); ‘Mr Wolthuis voor kantonrechter’, *de Volkskrant* (3 september 1954); ‘NESB-er Wolthuis voor kantongerecht’, *De Waarheid* (22 september 1954); ‘Cassatie in zaak-Wolthuis’, *de Volkskrant* (4 december 1954).

¹²⁷ Met name Van Tienens SS-activiteiten en in mindere mate Wolthuis’ positie als vrederechter werden belicht. Zie ‘Huiszoeken in Amsterdam en Groningen. Drie kopstukken van N.E.S.B. in arrest gesteld’, *de Volkskrant* (24 augustus 1953); ‘Voor de rechten van de mens... SS-Untersturmführer en vrederechter richten zich tot Tweede Kamer’, *De Waarheid* (20 november 1953).

¹²⁸ Hiernaast probeerde de auteur de NESB (onder meer) te vereenzelvigen met de NSB door er bijvoorbeeld op te wijzen dat ook laatstgenoemde een persorgaan had gehad dat ‘Alarm’ heette. ‘Geen NSB in Nederland! (I)’, *De Waarheid* (1 september 1954); ‘Geen NSB in Nederland! (II)’, *De Waarheid* (2 september 1954); ‘Geen NSB in Nederland! (III)’, *De Waarheid* (3 september 1954); ‘Geen NSB in Nederland! (IV)’, *De Waarheid* (5 september 1954); ‘Geen NSB in Nederland! (V en slot)’, *De Waarheid* (10 september 1954).

streng afkeurden, maar – *De Waarheid* uitgezonderd – relatief weinig sensationeel commentaar gaven.¹²⁹ Het streng afkeuren van de NESB was echter zeker niet aan de orde van de dag. *De Telegraaf* en *de Volkskrant* kozen in het overgrote deel van hun NESB-gerelateerde artikelen voor een neutrale toon (figuur 3). Geregeld betroffen dit (korte)

Figuur 3: toon van de berichtgeving over de NESB.

ANP-berichten over nieuwe ontwikkelingen in het NESB-proces. Volgens Tames was bij *De Telegraaf*, die bij velen bekendstond als ‘foute krant’, al relatief vroeg de tendens naar meer sensationele berichtgeving ingezet, en dit zou eerder in het voordeel dan in het nadeel van oud-politieke delinquenten zijn geweest.¹³⁰ De NESB’ers zelf verwachtten ook een ‘gunstige reactie’ van (onder meer) *De Telegraaf*.¹³¹ Er valt echter in *De Telegraaf*, noch in de andere kranten een artikel te lezen waarin de auteur op een positieve toon over de partij heeft geschreven of anderszins de kant van de partij heeft gekozen. Gezien de zogezegd dikwijls neutrale toon én het gegeven dat *De Telegraaf* met dertig artikelen het minst van de hier onderzochte kranten over de NESB heeft bericht, valt inzake de NESB het ‘sensationele’ karakter van de krant niet te onderschrijven. Net als *de Volkskrant* koos *De Telegraaf* hoofdzakelijk voor het behandelen van de NESB zoals elke andere partij.

¹²⁹ Tames, *Doorn in het vlees*, 228-229.

¹³⁰ Ibidem, 229-230. Tames verwijst hierbij als voorbeeld naar het door de krant in de affaire rond oud-SS’er Pieter Menten kiezen van zijn kant. Hierbij veroordeelde *De Telegraaf* de Bijzondere Rechtspleging fel.

¹³¹ Tijdens de oprichtingsvergadering zeiden de NESB’ers een gunstige reactie te verwachten van *De Telegraaf*, *De Gelderlander* en de *Gazet van Limburg* en felle kritiek van *de Volkskrant*, *Het Parool* en *De Waarheid*. BVD, *Inzagedossier deel 1*, ‘Bericht betreft: Oprichting van de Nationaal Europese Sociale Beweging’, 8-9.

Deze kranten hebben tegen de NESB echter ook eens het wapen van de spot ingezet. *De Volkskrant* reageerde bijvoorbeeld op het streven van Van Tienen om, ongeacht de veroordeling, zijn strijd voort te zetten, als volgt: ‘Wellicht is er al een of andere “onschuldige” kegelclub opgericht.’¹³² De katholieke krant noemde Van Tienen en Wolthuis daarnaast ‘schertsfiguren’, ‘armzalige politieke diletantanten’ en ‘verbazingwekkende verschijningen’.¹³³ De ridiculisering door *De Telegraaf* was luchtiger. In een column over politieke slogans schreef ze: ‘Terwijl een prille vereniging als de NESB, indien zij nog bestond, het volkshart had kunnen pogen te veroveren met “Geeft acht, Van Tienen gooit alle negen!”’¹³⁴

De Waarheid koos echter geregeld voor een vijandige toon. Veelvuldig poogde ze de partij in een kwaad daglicht te stellen door te wijzen op haar naam. De naamskwestie had binnen de NESB zelf al vóór de oprichting een rol gespeeld. In hun ‘reorganisatieplan’ hadden Van Tienen en Wolthuis erop gewezen dat ‘[h]oewel, de naam Nederlandse Sociale Beweging een logische voortzetting zou zijn van de geldende bepalingen van de E.S.B., [...] deze naam, afgekort N.S.B., als zodanig een probleemt vormt’.¹³⁵ Tijdens de oprichtingsvergadering aanvaardden de aanwezigen de voorgestelde partijnaam, maar spraken af dat ‘geen afkortingen zullen worden gebruikt’ uit vrees dat ‘dan teveel de aandacht zal vallen op de letters N.S.B., hetgeen men uit propagandistisch oogpunt wil vermijden’.¹³⁶ In bijvoorbeeld de BDSB valt dan ook voortdurend ‘de Sociale Beweging’ te lezen en geen enkele keer de afkorting ‘NESB’.¹³⁷ *De Waarheid* speelde echter gretig in op de gelijkenis met ‘NSB’ en probeerde de partij zo te ontmaskeren.¹³⁸ In haar verdere berichtgeving schreef de krant geregeld treiterend ‘N(e)SB’.¹³⁹ Hiernaast bestreed *De Waarheid* in een substantieel deel van haar berichtgeving de partij op een zeer agressieve manier. Een column genaamd ‘Dolle honden’ illustreert de vijandigheid van de krant. De auteur bepleitte hierin het ontnemen van

¹³² ‘Ten geleide. Verboden vereniging’, *de Volkskrant* (17 oktober 1953).

¹³³ ‘Hof voerde het wapen der kleinering. In beroep 2 maanden geëist tegen "leiders" der NESB’, *de Volkskrant* (22 januari 1954).

¹³⁴ ‘Slagzin’, *De Telegraaf* (14 november 1953).

¹³⁵ BVD, *Inzagedossier deel 1*, ‘Afschrift. Betreft: reorganisatieplan voor alle fascistische groeperingen’, 4.

¹³⁶ BVD, *Inzagedossier deel 1*, ‘Bericht betreft: Oprichting van de Nationaal Europese Sociale Beweging’, 10.

¹³⁷ BVD, *Bericht 191.771*, 4-13.

¹³⁸ Al in haar eerste artikel over de NESB noemde ze de partij ‘[z]o brutaal’ omdat ze – zo ‘getuigen de initialen N-ES-B’ – ‘zelfs in de naam [...] aan de “grote dagen” van wijlen Mussert wil herinneren’. ‘Nederlandse ex-SS-er sticht nieuwe partij’, *De Waarheid* (25 juni 1953).

¹³⁹ Zie ‘N(e)SB-proces’, *De Waarheid* (23 september 1953); ‘N(e)SB-ers wroeten verder. Paul van Tienen schrijft brieven’, *De Waarheid* (18 januari 1954); ‘N(e)SB-proces wordt voortgezet’, *De Waarheid* (19 augustus 1954); ‘N(e)SB is verboden vereniging’, *De Waarheid* (22 februari 1955).

het spreekrecht – ofwel het ‘muilkorven’ – van NESB’ers, alsook trok deze het recht op politiebescherming van de NESB in twijfel.¹⁴⁰

Het bestrijden van de berichtgeving diende de partij vooral via de eigen kanalen te doen; oud-SS’ers en -NSB’ers werden door de media zelden geïnterviewd.¹⁴¹ Van Tienen verwonderde zich erover dat ‘geenenkele der kameraden’ middels een ingezonden schrijven in discussie trad.¹⁴² Uiteindelijk zou dit slechts een enkele keer gebeuren. In september 1954 publiceerde *de Volkskrant* een ingezonden stuk van Wolthuis, waarin hij de krant aanspoorde inzake de NESB ‘iets minder tendentius’ te zijn.¹⁴³ Vervolgens corrigeerde hij drie ‘onwaarheden’ over zijn gevangenisstraf en de naam van en het verbod op de partij. *De Volkskrant* pareerde Wolthuis’ stuk direct door uit een NESB-pamflet te citeren – ‘Iedere weldenkende Nederlander kan [...] de conclusie trekken, dat het enige bolwerk tegen het socialistisch-communistisch monsterverbond de Nationaal Europese Sociale Beweging is’ – en vervolgens smalend op te merken: ‘We zijn klaarblijkelijk niet weldenkend genoeg.’¹⁴⁴

Burgers hebben daarnaast door het (pogen te) verhinderen van vergaderingen de NESB bestreden. Voornamelijk kwam deze bestrijding uit communistische hoek en ze manifesteerde zich vooral in de vorm van demonstraties op straat. Voorafgaand aan en tijdens de openbare NESB-vergadering in het Krasnapolskyhotel van 27 maart 1954 colporteerden communisten bijvoorbeeld met pamfletten die waren ondertekend met ‘Verenigd Verzet 1940-1945’. Volgens de communisten konden de Amsterdammers niet dulden, dat het devies ‘heldhaftig, vastberaden, barmhartig’ zou worden ‘bezoedeld’ door ‘het opnieuw de kop opsteken van fascistten’. Het pamflet riep daarom op ‘met klem te protesteren’ tegen de bijeenkomst. In opdracht van Van Tienen werd de politie gebeld, die met zestien man uitrukte. Ordeverstoringen zouden niet plaatsvinden.¹⁴⁵

¹⁴⁰ ‘Dolle honden’, *De Waarheid* (31 maart 1954). Het ministerie van Landbouw, zo beschreef de auteur, had maatregelen genomen tegen West-Duitse ‘dolle honden’: ze mochten niet over de grens komen, en als dat toch zou gebeuren, mocht de burgemeester ze muilkorven. Vervolgens schreef de auteur *plots* over de politiemacht die bij de openbare NESB-vergadering in het Krasnapolskyhotel vier dagen eerder een oogje in het zeil had gehouden. ‘Waar hebben we anders politie voor, als het niet is om [...] NSB-ers en SS-ers, te beschermen’, schreef de auteur sarcastisch. ‘Maar de maatregelen van Landbouw tegen dolle honden leken mij wel doeltreffend.’

¹⁴¹ Tames, *Doorn in het vlees*, 224.

¹⁴² BVD, *Inzagedossier deel 1*, ‘Betreft: functionarissenvergadering N.E.S.B.’, 34-35.

¹⁴³ ‘Wat wil de NESB?’, *de Volkskrant* (4 september 1954).

¹⁴⁴ Ibidem.

¹⁴⁵ BVD, *Inzagedossier deel 3*, ‘Rapport van E aan HB betreft: Vergadering N.E.S.B. op 27-3-1954’, 8-9; ‘NESB vergaderde in Amsterdam’, *De Telegraaf* (29 maart 1954).

Als contrastrategie poogde de NESB haar openbare vergaderingen ‘geheim’ te organiseren: NESB-functionarissen vermeldden bij het regelen van een vergaderlocatie niet dat het de NESB betrof, maar noemden de naam van een andere (al dan niet bestaande) organisatie. De partij deed dit niet enkel om te voorkomen dat communisten weet zouden krijgen van NESB-vergaderingen en als gevolg daarvan zouden demonstreren, maar ook vooral om te voorkomen dat een zaalverhuurder zou weigeren de locatie aan de NESB ter beschikking te stellen vanwege haar politieke kleur. De situaties zoals aan het begin van de inleiding beschreven zijn ludiek voor de lezer, maar voor de NESB kon deze strategie, indien niet succesvol, allesbehalve ludiek uitpakken. Het is meermaals gebeurd dat een zaalverhuurder ontdekte te zijn misleid. Dergelijke voorvallen bereikten vervolgens de publiciteit en dit kwam het imago van de NESB niet ten goede. Bovenal kon het betekenen dat de NESB haar vergadering moest afgelasten, omdat ze simpelweg geen locatie (meer) tot haar beschikking had om in het openbaar bijeen te komen.¹⁴⁶

Politieke sfeer: parlement, regering en Binnenlandse Veiligheidsdienst

Op welke manier discussieerden het parlement en de regering over de bestrijding van de NESB? Nadat CPN-Eerste Kamerlid Cor Geugjes eind juli 1953 reeds had gehekeld ‘dat op de aanplakzuilen de biljetten van de nieuwe N.S.B. verschijnen’, boog in oktober ook de (Tweede) Kamercommissie voor Justitie zich over de partij.¹⁴⁷ Dit deed ze in haar Voorlopig Verslag over de Rijksbegroting voor 1954. Hierin staat vermeld dat ‘sommige’ leden verslapping zagen in de activiteit die minister van Justitie Leendert Donker (PvdA) ondernam tegen ‘het nog altijd dreigende gevaar van nationaal-socialistische zijde’. Deze leden vroegen de minister onder meer welke maatregelen hij dacht te nemen om het ‘herlevend neo-fascisme, dat thans

¹⁴⁶ In april 1954 zou de NESB bijvoorbeeld een openbare vergadering houden in het Haagse Parkhotel. De betreffende zaal was onder de ‘schuilnaam’ van de WE besproken. De hoteldirectie wist toen niet met wie ze te maken had. Nadat de WE deze vergadering had aangekondigd, begon het Haagse CPN-district pamfletten te verspreiden waarin werd opgeroepen tegen deze NESB-vergadering te protesteren. Vermoedelijk kwam de directie hierdoor erachter te zijn misleid, en ze besloot ‘te elfder ure’ om geen zaal ter beschikking te stellen. De NESB’ers werd de toegang geweigerd. Ze probeerden tevergeefs nog een andere vergaderruimte te bemachtigen, en mopperden over ‘ongehoorde vrijheidsbeperking’. De directie liet weten nooit haar zalen aan ‘dergelijke lieden’ te verhuren. ‘Actie verhinderde vergadering N(e)SB’, *De Waarheid* (7 april 1954); ‘Communisten teleurgesteld. NESB werd zaal geweigerd’, *de Volkskrant* (8 april 1954).

¹⁴⁷ Citaat in Overheid.nl, *HEK 1952-1953* (28 juli 1953) 2261; NESB in Voorlopig Verslag in Overheid.nl, *Kamerstukken II 1953-1954*, stuknr. 3200, ondernr. 9, 4-5, 16.

“Europees” gekleurd is’, tegen te gaan.¹⁴⁸ Over de kwestie bleek de commissie allesbehalve eensgezind. ‘[Z]eer vele andere leden’ was niet duidelijk hoe de minister verslapping in de bestrijding verweten kon worden.¹⁴⁹

In zijn Memorie van Antwoord sprak Donker de verwijten stellig tegen.¹⁵⁰ Hij stelde daarnaast dat de verdere maatregelen ter bestrijding van het neo-fascisme af zouden hangen van het NESB-proces. Indien de rechter de partij verboden zou verklaren op basis van het BOLO, zou daarmee strafrechtelijk worden opgetreden tegen toekomstige deelnemers aan dergelijke organisaties. Indien de rechter de NESB niet verboden zou verklaren, zou Donker ‘niet nalaten de totstandkoming van nodige wijziging c.q. aanvulling van de bestaande wettelijke voorschriften te bevorderen, teneinde te voorkomen, dat dergelijke organisaties zich ongestoord zouden kunnen ontwikkelen’.¹⁵¹

In de Tweede Kamer ontving Donker wisselende reacties op dit voornemen. Van CPN-Kamerlid Jan Haken kreeg de minister niet alleen de instemming van diens fractie, ‘maar naar onze overtuiging ook de instemming van de overgrote meerderheid van ons volk’.¹⁵² Donker kreeg echter ook kritiek. KVP’er en advocaat Karel van Rijckevorsel noemde het ‘zacht gezegd enigszins onvriendelijk’ tegenover de rechterlijke macht dat de regering zich op deze wijze had uitgesproken over wat zij rechtvaardig en wenselijk achtte in een zaak die nog altijd bij de rechter aanhangig was.¹⁵³

Opmerkelijk genoeg was Donker zijn eigen woorden reeds vooruitgesneld. Al in juli had hij aan minister-president Drees laten weten dat hij bezig was met een (ontwerp van een) nieuwe wet.¹⁵⁴ Vermoedelijk heeft dit ook te maken gehad met het moeizame SOPD-proces. Tames heeft uitgebreid onderzoek verricht naar de inhoud van Donkers wetsontwerp.¹⁵⁵

¹⁴⁸ Overheid.nl, *Kamerstukken II 1953-1954*, stuknr. 3200, ondernr. 9, 5. Het is niet vast te stellen om welke Kamerleden dit ging. Het verzet kwam in ieder geval van een andere dan de communistische zijde: in de commissie hadden geen CPN’ers plaats. De commissie bestond namelijk uit Pieter Oud (VVD, voorzitter), Willem van der Feltz (Christelijk-Historische Unie, als plaatsvervanger van partijgenote Christine Wttewaall van Stoetwegen), Jaap Burger (PvdA), Corry Tendeloo (PvdA), Ep Verkerk (Anti-Revolutionaire Partij), Pieter Sjoerds Gerbrandy (ARP), Nico van den Heuvel (Katholieke Volkspartij), Theo de Graaf (KVP, als plaatsvervanger van partijgenote Netty de Vink), William Lemaire (Katholiek Nationale Partij), Karel van Rijckevorsel (KVP) en Nancy Zeelenberg (PvdA). Overheid.nl, *Kamerstukken II 1953-1954*, stuknr. 3200, ondernr. 9, 16.

¹⁴⁹ Ibidem, 5.

¹⁵⁰ Overheid.nl, *Kamerstukken II 1953-1954*, stuknr. 3200, ondernr. 10, 7-8.

¹⁵¹ Ibidem, 8.

¹⁵² Overheid.nl, *Handelingen Tweede Kamer (HTK) 1953-1954* (19 november 1953) 2115.

¹⁵³ Ibidem, 2106.

¹⁵⁴ Tames, *Doorn in het vlees*, 112.

¹⁵⁵ Ibidem, 112-117.

Volgens zijn plannen zouden organisaties reeds als verboden worden aangemerkt indien ze zouden bestaan uit *personen* die lid waren geweest van middels het BOLO verboden organisaties of *personen* die door de Bijzondere Rechtspleging waren veroordeeld.¹⁵⁶ Wat Tames echter niet belicht, is dat het wetsontwerp *al klaar was voordat* de gerechtelijke vervolging tegen de NESB werd ingesteld. Donker deelde dit in maart 1954 – niet toevallig kort nadat Van Tienen en Wolthuis waren vrijgesproken – mede aan de Eerste Kamer.¹⁵⁷ Dit is geen onbelangrijk gegeven; het betekent immers dat de minister al vanaf het begin de overtuiging bezat dat de rechter de NESB moest en zou verbieden: als het niet door middel van het BOLO zou kunnen, dan zou het direct hierop wél kunnen middels een nieuwe wet, die specifiek op de NESB gericht leek.

Wat betreft Donkers beweegredenen voor deze wijze van extremismebestrijding wijst Tames vooral – naast Donkers bezwaren tegen het BOLO – op een meer maatschappelijk doel: de re-integratie van oud-politieke delinquenten.¹⁵⁸ Organisaties als de NESB zouden deze namelijk bemoeilijken door oud-politieke delinquenten in een ‘fout’ wereldbeeld gevangen te houden. Tegenover de Kamercommissieleden liet Donker echter nog een belangrijke – en gezien de scherpe toon wellicht wel *belangrijkere* – motivatie voor het bestrijden van de NESB doorschemeren. ‘Het enkele bestaan’, zo schreef hij, ‘van fascistisch getinte organisaties, hoe klein ook, moet na het tijdens de bezetting van nationaal-socialistische zijde aan het Nederlandse volk toegebrachte leed als een onduldbare uitdaging worden beschouwd.’¹⁵⁹ Veeleer dan angst voor een hernieuwde dictatuur en de ondergang van de democratische rechtsorde lijken gevoelens van ergernis en afschuw over het door voormalige politieke delinquenten, na het mede door hen veroorzaakte leed, weer openlijk (durven te) bedrijven van politiek Donkers voornaamste beweegredenen te hebben gevormd.

Ondanks dat de NESB zelf niet in het parlement was vertegenwoordigd, poogde ze toch de bestrijding in de politieke sfeer tegen te gaan. In november 1953 stuurde ze een adres in naar de Tweede Kamer.¹⁶⁰ Hierin keerden auteurs Wolthuis en Van Tienen zich tegen het

¹⁵⁶ Drees en diens secretaris-generaal Cees Fock hadden grote bezwaren tegen de inconsequentie van de mogelijke wet. Zij vonden het inconsequent om met de wet wél de fascistische organisaties te laten verbieden, maar de destijds (veel) gevaarlijker geachte communistische organisaties ongemoeid te laten. Ibidem, 116.

¹⁵⁷ ‘Wetsontwerp tegen fascistische organisaties ligt klaar’, *de Volkskrant* (18 maart 1954); ‘Wetsontwerp tegen fascistische activiteit’, *De Waarheid* (18 maart 1954).

¹⁵⁸ Tames, *Doorn in het vlees*, 114-115. Volgens Donker werkte het BOLO niet optimaal: het bleek in de praktijk moeilijk aan te tonen dat een organisatie daadwerkelijk het streven van de NSB trachtte voort te zetten.

¹⁵⁹ Overheid.nl, *Kamerstukken II 1953-1954*, stuknr. 3200, ondernr. 10, 8.

¹⁶⁰ Overheid.nl, *HTK 1953-1954* (20 november 1953) 467.

voornemen van Donker om bij vrijspraak van de NESB'ers een wetsvoorstel in te dienen tot verbod van alle als fascistisch beschouwde organisaties. Volgens hen zouden door het 'uitschakelen van een belangrijke politieke geestesstroming' in een democratie '[d]e rechten van de mens [...] tot een aanfluiting worden gemaakt'.¹⁶¹ Hiermee gaven Wolthuis en Van Tienen te kennen in algemene zin in ieder geval niet afkeurend tegenover het fascisme te staan. Zeker met het oog op het proces is het de vraag of de NESB-leiders met deze stellingname én met hun beroep op democratische mensenrechten – als notoire antidemocraten – hun geloofwaardigheid niet hebben vergroot, maar juist (nog meer) schade hebben toegebracht.

Namens het ministerie van Binnenlandse Zaken heeft de Binnenlandse Veiligheidsdienst daarnaast de NESB gedurende haar korte bestaan voortdurend nauwlettend in de gaten gehouden. In ieder geval op 19 juni 1953, nog vóór de oprichting van de partij, had de BVD al contact gehad met de minister van Binnenlandse Zaken over de NESB.¹⁶² De BVD heeft hoe dan ook een vierdelig inzagedossier van 137 pagina's bijgehouden én elf brieven verstuurd naar de minister van Binnenlandse Zaken over recente ontwikkelingen.¹⁶³ Het is niet uit te sluiten dat deze documentatie in werkelijkheid (nog) omvangrijker is geweest. De BVD infiltreerde bij vergaderingen en zelfs bij bijeenkomsten in het buitenland.¹⁶⁴ Tevens onderschepte de geheime dienst allerlei soorten partijdocumenten.¹⁶⁵ De NESB toonde zich soms bewust van de spionage. Tijdens de besloten oprichtingsvergadering zou Van Tienen volgens de BVD zelf de overtuiging hebben uitgesproken 'dat de regering van deze bijeenkomst wel op de hoogte zou zijn'.¹⁶⁶ Volgens *De Waarheid* zou hij hieraan hebben toegevoegd dat 'het [...] zelfs mogelijk [is] dat onze woorden beluisterd worden'.¹⁶⁷

¹⁶¹ 'Protest van NESB-leiders', *de Volkskrant* (20 november 1953); 'Voor de rechten van de mens... SS-Untersturmführer en vrederechter richten zich tot Tweede Kamer', *De Waarheid* (20 november 1953); 'De Democratie', *De Telegraaf* (25 november 1953).

¹⁶² BVD, *Bericht 188.596*, 1.

¹⁶³ BVD, <https://www.inlichtingendiensten.nl/groepen/nesb> (geraadpleegd 12 mei 2020). Soms verstuurde het hoofd van de BVD deze brieven eveneens (door) naar de minister-president en de minister van Justitie.

¹⁶⁴ Zie BVD, *Bericht 191.771*, 2.

¹⁶⁵ Naast de oproep 'aan de nationale krachten van Nederland' onderschepte de BVD onder meer de brief die Paul van Tienen na de vrijspraak van hem en Wolthuis door het Amsterdams gerechtshof in februari 1954 verstuurde aan werkgroepeliders, colporteurs en andere medewerkers. Zie BVD, *Inzagedossier deel 2*, 'Afschrift. Circulaire van Paul van Tienen aan werkgroepsleiders, colporteurs en andere medewerkers van de NESB', 26-27.

¹⁶⁶ BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Bericht betreft: Oprichting van de Nationaal Europese Sociale Beweging', 7.

¹⁶⁷ 'Geen NSB in Nederland! (I)', *De Waarheid* (1 september 1953).

De BVD deed hiermee echter niets wat ongewoon is voor een geheime overheidsdienst. Er zijn geen aanwijzingen voorhanden dat de BVD de NESB anders heeft behandeld dan andere organisaties. Deze bestrijdingsstrategie is in zekere zin zelfs opmerkelijk, omdat de BVD zich in de jaren vijftig – in het licht van de Koude Oorlog – met name richtte op het mogelijke gevaar van communistische zijde; in de praktijk was ze hier in 1949 voor opgericht.¹⁶⁸ De NESB maakte in haar contrastrategie een opmerkelijke draai. Aanvankelijk leek ze onverschillig tegenover de spionage, of zoals Van Tienen het tijdens de oprichtingsvergadering zou hebben verwoord: 'Er is geen enkel bezwaar tegen dat de regering datgene weet, wat morgen heel ons volk weet.'¹⁶⁹ De NESB werd gedurende haar bestaan echter voorzichtiger. Nadat tijdens een discussie over het staken van alle partijactiviteit in oktober 1953 de tijdelijke Raad van Beheer had gesteld dat dit 'naar buiten' inderdaad het geval zou zijn, gingen leden hierop door. Vervolgens werd gezegd dat 'een goed verstaander maar een half woord nodig had'.¹⁷⁰

Justitiële sfeer: Openbaar Ministerie

Het Openbaar Ministerie toonde zich een dergelijk 'goed verstaander'. Reeds in juli 1953 bereidde de procureur-generaal van het OM in Amsterdam vervolging van de NESB voor.¹⁷¹ Wolthuis zelf verwachtte op 21 augustus al dat 'te eniger tijd' zou worden ingegrepen.¹⁷² Op 8 en 15 augustus hadden politie en recherche de NESB-colportages al snel beëindigd door de colporteurs te arresteren; zij werden spoedig weer vrijgelaten.¹⁷³ Op 23 augustus verrichtten vijf researchgroepen huiszoekingen in Amsterdam bij Van Tienen, diens secretaresse

¹⁶⁸ Zie Tames, *Doorn in het vlees*, 181.

¹⁶⁹ 'Geen NSB in Nederland! (I)', *De Waarheid* (1 september 1953). Met 'morgen' doelde hij op het communiqué betreffende de oprichting van de partij. Daarin stond echter niet vermeld dat het partijprogramma op 'vrijwel hetzelfde vlak als dat van de voormalige N.S.B.' zou liggen, zoals hij tijdens de vergadering zou hebben gezegd. BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Bericht betreft: Oprichting van de Nationaal Europese Sociale Beweging', 10.

¹⁷⁰ BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Betreft: Algemene ledenvergadering N.E.S.B. 14 oktober 1953', 44.

¹⁷¹ Tames, *Doorn in het vlees*, 112-113.

¹⁷² BVD, *Bericht 195.419 – Neo-nazistische activiteiten*, 2, <https://www.inlichtingendiensten.nl/ambtsberichten/195419.pdf> (geraadpleegd 16 mei 2020).

¹⁷³ 'Nieuwe politieke partij. Politie greep in bij colportage', *De Telegraaf* (11 augustus 1953); 'Voortzetting van N.S.B.? Vier colporteurs van "Alarm" aangehouden', *de Volkskrant* (11 augustus 1953); 'Haarlem verbiedt NESB-actie', *De Telegraaf* (17 augustus 1953); "'Alarm"-colporteurs in Haarlem aangehouden', *de Volkskrant* (17 augustus 1953); 'Neo-fascisten colporteerden Zaterdag in Haarlem. Gewezen SS-officier Van Tienen werd vrijgelaten', *De Waarheid* (17 augustus 1953).

Grijseels en toenmalig plaatselijk werkgroep leider A.M. Kruit en in Groningen bij Wolthuis.¹⁷⁴ Ferdinand Hollander, officier van justitie bij de arrondissementsrechtbank te Amsterdam, had alle huiszoekingen georganiseerd. Van Tienen, Wolthuis en Kruit werden gearresteerd. Daarnaast namen de recherches grote hoeveelheden partijdocumenten in beslag.

Waar Kruit na een paar dagen werd vrijgelaten, bleven Wolthuis en Van Tienen in preventieve hechtenis.¹⁷⁵ Alle arrestaties hadden plaatsgevonden op grond van het tweede lid van artikel 140 van het Wetboek van Strafrecht, oftewel deelname aan een verboden organisatie.¹⁷⁶ De NESB zou immers verboden zijn op basis van (artikel 1, 2 en 5 van) het BOLO. Koningin Wilhelmina kondigde dit besluit op 17 september 1944 af om voorzieningen te treffen omtrent de ontbinding van de NSB en verwante organisaties.¹⁷⁷ Het tweede artikel daarvan vormt de kern van de aanklacht en luidt als volgt:

De in artikel 1 bedoelde organisaties [*De NSB en 41 daaraan verwante nationaalsocialistische en fascistische organisaties vermeld op een bijgevoegde lijst, KvdA*], alsmede alle organisaties, welke het streven van een of meer dier organisaties trachten voort te zetten, worden als vereenigingen strijdig met de openbare orde en mitsdien als bij de wet verboden aangemerkt.¹⁷⁸

Met het schuldig verklaren van Van Tienen en Wolthuis op basis van het Wetboek van Strafrecht zou zodoende tegelijkertijd de NESB verboden worden verklaard. Het proces dat op 30 september 1953 begon draaide dus om het voortbestaan van de partij.¹⁷⁹

¹⁷⁴ 'Huiszoekingen in Amsterdam en Groningen. Twee N.E.S.B.-leiders (Mr. Wolthuis en Paul van Tienen) gearresteerd', *De Telegraaf* (24 augustus 1953); 'Huiszoekingen in Amsterdam en Groningen. Drie kopstukken van N.E.S.B. in arrest gesteld', *de Volkskrant* (24 augustus 1953).

¹⁷⁵ 'NESB'er Kruit in vrijheid', *De Telegraaf* (27 augustus 1953); 'Landelijk leider NESB blijft in hechtenis', *de Volkskrant* (28 augustus 1953); 'NSB-er Wolthuis blijft gevangen', *De Waarheid* (28 augustus 1953); 'NESB-leiders spoedig voor de rechter. Hechtenis verlengd', *De Telegraaf* (1 september 1953); 'N.e.S.B.-leiders blijven in arrest', *De Waarheid* (31 augustus 1953). Van Tienen zou naar verluidt op vrije voeten zijn gesteld indien hij de belofte zou doen zich van verdere politieke activiteit te onthouden, maar hij weigerde dit. Volgens zijn advocaat, mr. Steyns, zou hij als 'martelaar' voor de NESB willen fungeren.

¹⁷⁶ BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Bericht van 12 augustus 1955 betreft colportage en andere activiteiten van de Nationaal Europese Sociale Beweging op 7 en 8 augustus 1955', 28; BVD, *Inzagedossier deel 2*, 'Afschrift: vonnis van de Arrondissementsrechtbank te Amsterdam', 16.

¹⁷⁷ Overheid.nl, *Besluit ontbinding landverraderlijke organisaties*, <https://wetten.overheid.nl/BWBR0002010/1945-12-07> (geraadpleegd 17 mei 2020).

¹⁷⁸ Ibidem. Het eerste lid van artikel 1 luidt als volgt: 'De Nationaal Socialistische Beweging der Nederlanden, alsmede de daaraan verwante en andere nationaalsocialistische en fascistische organisaties, vermeld op de aan dit besluit toegevoegde lijst, zijn ontbonden.'

¹⁷⁹ 'NESB-leiders voor rechter. Eis: één jaar tien mnd voorw.', *De Telegraaf* (1 oktober 1953); 'Verbijsterende herhaling der geschiedenis. Een jaar geëist tegen leiders der "voortgezette" N.S.B.', *de Volkskrant* (1 oktober 1953).

Van Donselaar en Tames beschrijven het verloop van het proces en zijn juridische aspecten uitgebreid.¹⁸⁰ Voor deze analyse van de bestrijding van de NESB is het dan ook relevanter om – veeleer dan de aldus reeds beschreven argumenten in de rechtszaak – na een korte schets van het proces de beweegredenen van het Openbaar Ministerie voor het *vervolgen van de partij* te onderzoeken. De secundaire literatuur heeft deze nauwelijks tot niet behandeld.

De Amsterdamse arrondissementsrechtbank beschouwde de NESB op basis van partijdocumenten als een politieke, nationaalsocialistische organisatie die het streven van de NSB had getracht voort te zetten, verklaarde Wolthuis en Van Tienen aldus schuldig en veroordeelde hen tot twee maanden gevangenisstraf.¹⁸¹ In hoger beroep oordeelde het Amsterdamse gerechtshof echter dat voor het ‘voortzetten van een streven’ een ‘nieuwe’ organisatie op alle punten identiek diende te zijn aan de ‘oude’. De NESB had wel punten van overeenkomst met de NSB, maar verschilde ook in diverse opzichten en was zodoende geen verboden organisatie. De NESB zou het leidersbeginsel van de NSB niet huldigen en geen rassendiscriminatie nastreven.¹⁸² De Hoge Raad vernietigde vervolgens echter dit vonnis, omdat het Amsterdams gerechtshof naar haar oordeel de feitelijke werkzaamheid van de NESB niet in zijn beraadslaging en beslissing had meegenomen.¹⁸³ Ze verwees de zaak naar het gerechtshof te Den Haag, dat zich aansloot bij het vonnis van de arrondissementsrechtbank.¹⁸⁴ Van Tienen en Wolthuis gingen vervolgens nog in cassatie bij de Hoge Raad, die echter op 5 april 1955 de beide partijoprichters schuldig en de NESB definitief verboden verklaarde.¹⁸⁵

Het Openbaar Ministerie heeft de NESB niet vervolgd uit angst voor een dusdanige groei van de partij dat het Nederlandse staatsbestel onder druk zou komen te staan. ‘Het groepje van de NESB betekent geen gevaar voor de democratische rechtsorde’, aldus verklaarde Hollander in zijn requisitoir bij de Amsterdamse arrondissementsrechtbank.¹⁸⁶ Zijn collega bij het Amsterdams gerechtshof, mr. W.P. Bakhoven, ging verder in zijn relativering.

¹⁸⁰ Van Donselaar, *Fout na de oorlog*, 70-78; Tames, *Doorn in het vlees*, 117-120.

¹⁸¹ BVD, *Inzagedossier deel 2*, ‘Afschrift: vonnis van de Arrondissementsrechtbank te Amsterdam’, 14-17.

¹⁸² Losecaat Vermeer en Pompe eds., *Nederlandse Jurisprudentie 1955*, 622-623. Ook overwoog dit gerechtshof dat het BOLO zich enkel richt tot ten tijde van de totstandkoming van dit besluit bestaande organisaties.

¹⁸³ *Ibidem*, 624.

¹⁸⁴ BVD, *Inzagedossier deel 4*, ‘Afschrift: vonnis van het Gerechtshof te ’s-Gravenhage tegen Paul van Tienen en Jan Aksel Wolthuis op 15 oktober 1954’, 23-27.

¹⁸⁵ Losecaat Vermeer en Pompe eds., *Nederlandse Jurisprudentie 1955*, 609.

¹⁸⁶ ‘N.E.S.B.-leiders voor rechter’, *De Telegraaf* (1 oktober 1953).

Hij eiste dezelfde straf als Hollander en motiveerde dat als volgt: ‘Niet omdat ik me er geen strengere voor zou kunnen voorstellen, maar dat zou naar buiten uit gemakkelijk de indruk kunnen wekken, dat deze geschiedenis ernstiger was dan zij is. Ofschoon symptomen als deze niet mogen worden onderschat, dienen ze zeker niet te worden óverschat.’¹⁸⁷

Waarom daagde het OM de NESB dan wél voor het gerecht om een partijverbod te bewerkstelligen? Hollander verwoordde dit als volgt: de NESB ‘krenkt [...] het rechtsgevoel’. ‘Het is wel zeer brutaal, dat deze verdachten zich zo kort na hun veroordeling alweer in de politiek begeven.’¹⁸⁸ Hollanders collega bij het gerechtshof te Den Haag, mr. F.J.G. baron Van Voorst tot Voorst, sloot zich hier – in nog sterkere bewoordingen – bij aan: ‘De NESB heeft het Nederlandse volk getart. Wie het Nederlandse volk zo misbruikt, kan niet anders verwachten dan dat de overheid ingrijpt.’¹⁸⁹ Met name gevoelens van afschuw over oud-politieke delinquenten die alweer openlijk politiek hebben durven te bedrijven lijken dus ten grondslag aan de vervolging te hebben gelegen. Hun volgens de officieren van justitie onbeschofte handelen was het OM – en volgens haar heel Nederland – als een doorn in het oog.

Om deze doorn weg te halen hamerden de officieren van justitie onder meer op het oorlogsverleden van de NESB-leiders. Hiermee samenhangend voerden ze ook hun (vermeende) karakter aan. Zo noemde Hollander Wolthuis een ‘uitermate brutale en onbetrouwbare figuur’ en een ‘deserteur’, die zich ‘laf onttrok’ aan Duitse krijgsdienst toen hij zich diende te melden voor de zaak die hij voorgaf te dienen. Van Tienen had volgens hem een ‘narcistische natuur’ en zou op zijn kamer ‘verheerlijkt’ staren naar zijn eigen levensgrote portret als SS-officier.¹⁹⁰

¹⁸⁷ ‘Hof voerde het wapen der kleinering. In beroep 2 maanden geëist tegen “leiders” der NESB’, *de Volkskrant* (22 januari 1954).

¹⁸⁸ ‘N.E.S.B.-leiders voor rechter’, *De Telegraaf* (1 oktober 1953).

¹⁸⁹ ‘Merkwaardige uitspraken van buitenlandse geestverwanten. Half jaar geëist tegen twee NESB-leiders’, *de Volkskrant* (2 oktober 1954).

¹⁹⁰ ‘Verbijsterende herhaling der geschiedenis. Een jaar geëist tegen leiders der “voortgezette” N.S.B.’, *de Volkskrant* (1 oktober 1953). Daarnaast confronteerden rechters de NESB-leiders eveneens met hun verleden. Dit kon Wolthuis en Van Tienen in een ongemakkelijke situatie brengen. Mr. J. Spreij, president van het Amsterdams gerechtshof, vroeg hen bijvoorbeeld wat zij nu zouden doen wanneer een vreemde mogendheid, wier ideologie meer dan die van een willekeurige Nederlandse democratische regering met die van hen strookte, het land zou binnenvallen. Van Tienen antwoordde aanvankelijk dat hij ‘het landsbelang [zou] laten prevaleren’, maar Spreij repliceerde dat hij dat met zijn handelen in 1940 waarschijnlijk naar eigen inzicht óók had gedaan. Volgens de *Volkskrant*-verslaggever ‘draaide en draaide’ Van Tienen, ‘maar hij draaide er zich niet uit’. ‘Ik ben wél fout geweest,’ zei hij uiteindelijk, ‘maar daarop duld ik geen kritiek. Door omstandigheden kon ik niet anders.’ ‘Hof voerde het wapen der kleinering. In beroep 2 maanden geëist tegen “leiders” der NESB’, *de Volkskrant* (22 januari 1954).

Tegenover deze gerechtelijke bestrijding kreeg de NESB hulp van de ESB. De zusterbewegingen hielpen de partij door een (zeer noodzakelijke) bijdrage te leveren voor de betaling van de proceskosten.¹⁹¹ Daarnaast bleken leiders van zusterorganisaties bereid op verzoek van de NESB plaats te nemen als getuigen tijdens de rechtszittingen en zodoende (met weinig succes) de partij te steunen in haar proces.¹⁹²

De NESB zelf bediende zich van diverse contrastrategieën. Op de arrestatie van Wolthuis en Van Tienen reageerde de partij door het verzenden van 'diverse protesttelegrammen' aan de zusterbewegingen en zelfs aan koningin Juliana.¹⁹³ De zusterorganisaties richtten vervolgens in brieven zelf ook protesten tot de vorstin en de Nederlandse regering.¹⁹⁴ Donker reageerde namens de koningin op het NESB-telegram door de partij te schrijven dat hij het 'niet de aangewezen weg vond om op de rechterlijke beslissing vooruit te lopen en dat in deze de uitspraak van de rechterlijke macht diende te worden afgewacht', oftewel precies wat Van Rijckevorsel de minister zou verwijten zelf niet te hebben gedaan.¹⁹⁵ De NESB lijkt daarnaast ook het proces aan te hebben gegrepen om toch te proberen haar positie te verbeteren. In de rechtszaal hielden Wolthuis en Van Tienen urenlange redevoeringen over hun gedachtegoed. Zij wilden immers het 'politieke' verweer zelf voeren; slechts voor de juridische gedeelten kwamen hun raads mannen in actie.¹⁹⁶ Zodoende poogden zij met argumenten en discussie vermoedelijk niet alleen de rechters, maar ook de andere aanwezigen en wellicht (via de media) een breder publiek te overtuigen. De NESB-leiders 'spraken de Edelgrootachtbare heren achter de tafel met graagte toe' en 'de hele wereldpolitiek [kwam] eraan te pas' bij het Amsterdams gerechtshof.¹⁹⁷

¹⁹¹ BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Betreft: Algemene ledenvergadering N.E.S.B. 14 oktober 1953', 43-44. De NESB begrootte de proceskosten (na de eerste rechtszaak bij de Amsterdamse arrondissementsrechtbank!) op vijftienhonderd à tweeduizend gulden en verwachtte dat de beweging zelf niet in staat zou zijn om zelfs maar tien procent van de kosten (!) te dekken. Zie BVD, *Bericht 197.039 – Besloten vergadering der N.E.S.B.*, 1, <https://www.inlichtingendiensten.nl/ambtsberichten/197039.pdf> (geraadpleegd 18 mei 2020); *Bericht 200.512 – Algemene ledenvergadering der N.E.S.B. op 14 oktober 1953 te Amsterdam*, 1-2, <https://www.inlichtingendiensten.nl/ambtsberichten/200512.pdf> (geraadpleegd 18 mei 2020).

¹⁹² Engdahl en Bardèche spraken als getuigen bij de zitting in de Amsterdamse arrondissementsrechtbank. Zij keerden terug voor de zitting bij het Haagse gerechtshof, vergezeld door Lauwers en de leiders van de Duitse en Deense organisaties. 'N.E.S.B.-leiders voor rechter', *De Telegraaf* (1 oktober 1953); 'Merkwaardige uitspraken van buitenlandse geestverwanten. Half jaar geëist tegen twee NESB-leiders', *de Volkskrant* (2 oktober 1954).

¹⁹³ BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Betreft: Algemene ledenvergadering N.E.S.B. 14 oktober 1953', 43.

¹⁹⁴ BVD, *Bericht 200.512*, 1; BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Bericht. Protesten tegen de arrestatie van N.E.S.B.-leiders', 41.

¹⁹⁵ BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Betreft: Algemene ledenvergadering N.E.S.B. 14 oktober 1953', 43.

¹⁹⁶ 'Bevestiging straf voor NESB-leiders geëist: 2 mnd met aftrek', *De Telegraaf* (22 januari 1954).

¹⁹⁷ 'Hof voerde het wapen der kleinering. In beroep 2 maanden geëist tegen "leiders" der NESB', *de Volkskrant* (22 januari 1954).

Het is, ten slotte, de vraag of de NESB zónder twee figuren met een 'fout' politiek verleden als uithangbord zowel in de rechtszaal als electoraal gezien meer kans had gehad. 'We vonden dat ons politiek verleden een bezwaar was en hadden liever een leider met een schone lei gehad', aldus verklaarde Van Tienen zelf in de Amsterdamse arrondissementsrechtbank. 'Eigenlijk was dat het grootste probleem.'¹⁹⁸ Van Tienen zou later tegenover de leden toegeven dat zijn 'persoonlijk stempel' op de beweging gedrukt was.¹⁹⁹ Zij meenden dan ook dat bij een mogelijke nieuwe partij 'wel nieuwe figuren op de voorgrond [zouden] moeten treden, terwijl van Tienen en Wolthuis zich, althans voorlopig, op de achtergrond zouden moeten houden'.²⁰⁰

Officier van justitie Hollander schetste schamper glimlachend hoe de NESB met dit probleem had geworsteld. 'Ja, daar zijn zelfs Kamerleden voor gevraagd', reageerde hij op Van Tienen. 'Maar die traptten er gelukkig niet in!'²⁰¹

¹⁹⁸ 'Verbijsterende herhaling der geschiedenis. Een jaar geëist tegen leiders der "voortgezette" N.S.B.', *de Volkskrant* (1 oktober 1953).

¹⁹⁹ BVD, *Inzagedossier deel 3*, 'Rapport van E aan HB betreft: cursusavond kaderschool K.S.A.', 24.

²⁰⁰ BVD, *Inzagedossier deel 1*, 'Rapport van KB aan HB betreft: rechts extremisme', 46.

²⁰¹ 'Verbijsterende herhaling der geschiedenis. Een jaar geëist tegen leiders der "voortgezette" N.S.B.', *de Volkskrant* (1 oktober 1953).

Conclusie

Paul van Tienen en Jan Wolthuis richtten de Nationaal Europese Sociale Beweging op om de krachten van verschillende naoorlogse nationaalsocialistische en fascistische organisaties te bundelen. De NESB was geïncorporeerd in een Europees raamwerk van bewegingen die een verenigd nationaalsocialistisch Europa wilden bewerkstelligen. Hiernaast kenmerkte de NESB zich door haar uitgesproken antidemocratische karakter – dat zijn weerslag kende in de partijstructuur en vergadercultuur – en door haar nadruk op ‘persoonlijkheid’, raszuiverheid en eugenetica. Haar partijcultuur getuigde daarnaast van verwantschap met het Derde Rijk en de NSB.

De NESB poogde tevergeefs door middel van colportages, kaderschooltjes en besprekingen met andere organisaties nieuwe leden te werven en op te leiden. Een mogelijke oorzaak hiervan is het inconsequente impression management. In haar propaganda ‘codeerde’ de NESB enerzijds uitingen om een breed publiek aan te (kunnen) spreken. Anderzijds richtte de partij zich echter met bepaalde programmapunten openlijk tot ‘haar eigen groep’: de oud-politieke delinquenten.

Twee andere factoren hebben ervoor gezorgd dat de eerste ‘impression’ van de NESB bij velen waarschijnlijk reeds weinig positief is geweest, en voor beide factoren waren de oprichters zelf verantwoordelijk: hun oorlogsverleden en de gekozen partijnaam. In hun bestrijding van de partij speelden media hierop in. Waar *De Telegraaf* en *de Volkskrant* de NESB verder over het algemeen behandelden als elke andere partij, koos *De Waarheid* voor een agressieve bestrijding. Daarnaast bestreden burgers de partij door te protesteren tegen vergaderingen of door deze (helpen) te verhinderen.

In het politieke domein bleek minister Donkers bestrijding agressief. Al vóór de strafvervolging jegens de NESB-leiders van start ging, had Donker reeds een wetsontwerp gereed om de partij eventueel alsnog te kunnen laten verbieden. Zijn extremismebeleid was onderwerp van discussie onder Kamerleden en Donker kreeg kritiek. Zijn voornaamste beweegreden bestond vermoedelijk uit het niet kunnen dulden van de openlijk politieke activiteit van oud-politieke delinquenten zo kort na het leed van de oorlog.

Het Openbaar Ministerie daagde de NESB-leiders reeds in een vroeg stadium voor het gerecht. Daar gebruikte het OM het BOLO als middel om de NESB verboden te krijgen. De officieren van justitie relativeerden het mogelijke gevaar van de partij en gezien de geringe hoeveelheid belangstellenden en de financiële malaise is dit allesbehalve onterecht. Hun

opvatting dat de NESB het Nederlandse volk had ‘getart’ en ‘misbruikt’ vormde hun belangrijkste drijfveer.

De NESB bediende zich van diverse contrastrategieën. Ze stuurde ingezonden stukken, brieven en protesttelegrammen naar kranten, politici en de koningin, probeerde onder schuilnamen te vergaderen en greep de rechtszaal aan als podium om haar standpunten te beargumenteren. De Europese samenwerking kreeg gestalte in de steun die ze van de ESB-zusterbewegingen ontving, zowel financieel als in de rechtszaal.

Ondanks de beperkte omvang van deze studie, de kleine casus en de archiefbeperkingen levert dit onderzoek naar politiek actieve oud-politieke delinquenten in mijn optiek een waardevolle bijdrage aan het debat over de bestrijding van naoorlogs politiek extremisme in Nederland. De bestrijding van (neo-)nationaalsocialisme en (neo-)fascisme bleek minder gemotiveerd door angst voor het op grote schaal herleven van een totalitaire ideologie en het beschermen van de democratische rechtsorde dan door gevoelens van afschuw en afkeuring jegens ‘brutale’ oud-politieke delinquenten. Hiermee was de bestrijding veeleer dan gericht op het antidemocratische karakter van de partijen moreel-ethisch van aard. De bestrijders gaven duidelijk geen blijk van een procedurele democratieopvatting – wellicht was de NESB in dat geval blijven bestaan – maar hun inhoudelijke democratieopvatting strekte zich uit over veel meer waarden dan enkel democratische. De ‘weerbare’ democratie toonde zich intolerant tegen de intolerante, antidemocratische NESB, maar niet (met name) vanwege het antidemocratische, maar vanwege een combinatie van het karakter en handelen van de partijleiders en hun partij, hun persoonlijke verleden én de (emotionele) betekenis van en herinnering aan het oorlogsverleden in collectieve zin bij de bestrijders.

Dit problematiseert daarnaast de legitimering van een partijverbod in een (net weer opgebouwde) democratische rechtsstaat. Juist als de bestrijders de NESB wél hadden verboden met als voornaamste grondslag de wezenlijke dreiging van de partij en haar antidemocratische agenda, was de legitimering in een ‘weerbare’ democratie minder problematisch geweest. Dan was de NESB namelijk een noodzakelijk ‘offer’ voor het behoud van de jonge, een ‘zelfcorrectie’ toepassende democratie geweest. De NESB is echter verboden om een doorn uit het oog van geërgerde en gekwetste Nederlanders weg te halen.

Tevens problematiseert deze conclusie, ten slotte, het gebruik van het Weimar-paradigma voor het NESB-verbod. Veeleer dan bij dit voorkomen van het aan de macht komen

door een antidemocratische partij sluit het NESB-verbod mijns inziens aan bij het Legitimacy-paradigma. De gekrenkte bestrijders wilden immers niets liever dan de 'brutale' en 'foute' lieden van de kleine NESB het podium, de legitimititeit en het aura van fatsoen horend bij de nieuwe, naoorlogse Nederlandse democratie ontzeggen.

Vervolgonderzoek kan – in nationaal opzicht – de bestrijding en contrastrategieën van de diverse, door oud-politieke delinquenten opgerichte extremistische organisaties in Nederland vergelijken. Daarnaast is in transnationaal opzicht een comparatief onderzoek naar de bestrijding en contrastrategieën van de verschillende ESB-zusterbewegingen een interessante mogelijkheid.

Bibliografie

Geraadpleegde online databases

Delpher	delpher.nl
Overheid.nl	zoek.officielebekendmakingen.nl/uitgebreidzoeken/historisch

Geraadpleegde primaire bronnen

Archieven

Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD)

Bericht 188.422 – Nationaal-Europese Sociale Beweging,

<https://www.inlichtingendiensten.nl/ambtsberichten/188422.pdf>.

Bericht 188.596 – Propaganda van de Nationaal Europese Sociale Beweging,

<https://www.inlichtingendiensten.nl/ambtsberichten/188596.pdf>.

Bericht 191.771 – Nationaal Europese Sociale Beweging,

<https://www.inlichtingendiensten.nl/ambtsberichten/191771.pdf>.

Bericht 192.863 – Nationaal Europese Sociale Beweging,

<https://www.inlichtingendiensten.nl/ambtsberichten/192863.pdf>.

Bericht 195.256 – Nationaal Europese Sociale Beweging,

<https://www.inlichtingendiensten.nl/ambtsberichten/195256.pdf>.

Bericht 195.419 – Neo-nazistische activiteiten,

<https://www.inlichtingendiensten.nl/ambtsberichten/195419.pdf>.

Bericht 197.039 – Besloten vergadering der N.E.S.B.,

<https://www.inlichtingendiensten.nl/ambtsberichten/197039.pdf>.

Bericht 198.564 – N.E.S.B.-contacten met buitenlanders,

<https://www.inlichtingendiensten.nl/ambtsberichten/198564.pdf>.

Bericht 200.512 – Algemene ledenvergadering der N.E.S.B. op 14 oktober 1953 te Amsterdam,

<https://www.inlichtingendiensten.nl/ambtsberichten/200512.pdf>.

Bericht 203.835 – Contactpogingen van Paul van Tienen,

<https://www.inlichtingendiensten.nl/ambtsberichten/203835.pdf>.

Bericht 221.239 – Nationaal Europese Sociale Beweging (N.E.S.B.),

<https://www.inlichtingendiensten.nl/ambtsberichten/221239.pdf>.

Inzagedossier politieke partij Nationaal Europese Sociale Beweging (1953 – 1954) deel

1, <https://www.inlichtingendiensten.nl/groepen/nesb-1.pdf>.

Inzagedossier politieke partij Nationaal Europese Sociale Beweging (1953 – 1954) deel

2, <https://www.inlichtingendiensten.nl/groepen/nesb-2.pdf>.

Inzagedossier politieke partij Nationaal Europese Sociale Beweging (1953 – 1954) deel

3, <https://www.inlichtingendiensten.nl/groepen/nesb-3.pdf>.

Inzagedossier politieke partij Nationaal Europese Sociale Beweging (1953 – 1954) deel

4, <https://www.inlichtingendiensten.nl/groepen/nesb-4.pdf>.

Nationaal Archief (NA) [aangevraagd maar niet ingezien als gevolg van de sluiting van het NA]

Archief Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister-President (KMP), archiefnummer 2.03.01.

- 465 Stukken betreffende de behandeling van een voorontwerp van wet van de minister van Justitie ter bestrijding van nationaal-socialistische en fascistisch politieke activiteiten, 1953.
- 466 Stukken betreffende de Nationaal Europese Sociale Beweging (NESB), 1953.
- 6865 1954 (vooral BVD-stukken).

Archief Nederlands Gezantschap te Zweden (Stockholm), archiefnummer 2.05.220.

- 700 Stukken betreffende de Nationale Europese Sociale Beweging (N.E.S.B.), 1953-1954.

Archief Nederlands Consulaat-Generaal en Militaire Missie te Wenen (Oostenrijk), periode 1939-1947, archiefnummer 2.05.303.

- 199 Stukken betreffende de Österreichische Soziale Bewegung (OSB): verzoeken om inlichtingen over de OSB naar aanleiding van een brief van de OSB aan het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken ter ontlasting van wegens neo-nazisme in Nederland terechtstaande leiders van de Nationaal Europese Sociale beweging (NESB), 1953-1954.

Archief collectie 164 mr.dr. F. Hollander, archiefnummer 2.21.310.

- 79 Krantenknipsels betreffende de arrestatie van leden van de N.E.S.B., de Luger/Pasquino affaire en de nasleep daarvan, 1953-1954.

Parlementaire stukken

Via Overheid.nl

Handelingen Eerste Kamer

- 28 juli 1953.
- 16 maart 1954.
- 9 maart 1955.

Handelingen Tweede Kamer

- 19 november 1953.
- 20 november 1953.

Kamerstukken Eerste Kamer

- Nr. 3200 (ondernr. 86a).

Kamerstukken Tweede Kamer

- Nr. 3200 (ondernr. 9-10).

Periodieken

Via Delpher

De Telegraaf, 1953-1955.

de Volkskrant, 1953-1955.

De Waarheid, 1953-1955.

Overige primaire bronnen

Losecaat Vermeer, P.A.J. en W.P.J. Pompe eds., *Nederlandse Jurisprudentie 1955* (Zwolle 1955).

Geraadpleegde secundaire literatuur

Aerts, Remieg, Herman de Liagre Böhl, Piet de Rooy en Henk te Velde, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland, 1780-2012* (Amsterdam 2016).

Barnes, Ian R., 'Antisemitic Europe and the "Third Way"'. The Ideas of Maurice Bardèche', *Patterns of Prejudice* 34:2 (2000) 57-73.

Bosmans, J., 'Politieke cultuur tussen cultuurgeschiedenis en politieke geschiedenis', *BMGN* –

- Low Countries Historical Review* 118:2 (2003) 206-211.
- Bosmans, Jac en Alexander van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2011).
- Bourne, Angela K. en Fernando Casal Bértoa, 'Mapping "Militant Democracy". Variation in Party Ban Practices in European Democracies (1945-2015)', *European Constitutional Law Review* 13:2 (2017) 221-247.
- Corner, Paul, *Italia fascista. Politica e opinione popolare sotto la dittatura* (Rome 2015).
- Donselaar, Jaap van, *Fout na de oorlog. Fascistische en racistische organisaties in Nederland 1950-1990* (Amsterdam 1991).
- Donselaar, Jaap van, 'Post-war fascism in the Netherlands', *Crime, Law and Social Change* 19 (1993) 87-100.
- Donselaar, Jaap van, *De staat paraat? De bestrijding van extreem-rechts in West-Europa* (Amsterdam 1995).
- Elbers, Frank en Meindert Fennema, 'Strategie tegen racistische partijen', *Socialisme en Democratie* 50:12 (1993) 526-531.
- Eskes, J.A.O., *Repressie van politieke bewegingen in Nederland. Een juridisch-historische studie over het Nederlandse publiekrechtelijke verenigingsrecht gedurende het tijdvak 1798-1988* (Zwolle 1988).
- Fennema, Meindert, 'Extreem-rechts en de democratie', *Socialisme en democratie* 54:2 (1997) 51-62.
- Fennema, Meindert en Marcel Maussen, 'Dealing with Extremists in Public Discussion: Front National and "Republican Front" in France', *The Journal of Political Philosophy* 8:3 (2000) 379-400.
- Gendzel, Glen, 'Review: Political Culture: Genealogy of a Concept', *The Journal of Interdisciplinary History* 28:2 (1997) 225-250.
- Gijzenbergh, Joris, *Democratie en gezag. Extremismebestrijding in Nederland, 1917-1940* (Nijmegen 2016).

- Gijsenbergh, Joris, 'Bastiaan Rijpkema, *Weerbare democratie. De grenzen van democratische tolerantie*', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 130:3 (2017) 510-512.
- Grevers, Heleen, "'Enkel en alleen in dit geval.'" Pleidooien voor de vrijlating van voormalig collaborateurs na de Tweede Wereldoorlog in Nederland', *BMGN – Low Countries Historical Review* 124:3 (2009) 368-389.
- Haan, Ido de, 'Failures and mistakes. Images of collaboration in postwar Dutch society' in: Roni Stauber ed., *Collaboration with the Nazis. Public Discourse after the Holocaust* (Londen-New York 2010) 71-90.
- Hainsworth, Paul ed., *The Extreme Right in Europe and the USA* (New York 1992).
- Hoetink, Carla, *Macht der gewoonte. Regels en rituelen in de Tweede Kamer na 1945* (Nijmegen 2018).
- Holsteyn, Joop van en Cas Mudde eds., *Extreem-rechts in Nederland* (Den Haag 1998).
- Holsteyn, Joop van, *Neither Threat nor Challenge. Right-Wing Extremism in the Netherlands* (ECPR paper 2001).
- Husbands, Christopher T., 'The Netherlands. Irritants on the Body Politic' in: Paul Hainsworth ed., *The Extreme Right in Europe and the USA* (New York 1992) 95-125.
- Husbands, Christopher T., 'Combating the Extreme Right with the Instruments of the Constitutional State. Lessons from Experiences in Western Europe', *Journal für Konflikt- und Gewaltforschung* 4:1 (2002) 52-73.
- Iddekinge, P.R.A. van en A.H. Paape, *Ze zijn er nog... Een documentatie over fascistische, nazistische en andere rechtsradicale denkbeelden en activiteiten na 1945* (Amsterdam 1970).
- Ignazi, Piero, *Extreme Right Parties in Western Europe* (Oxford 2003).
- Koeneman, Lidie en Jan Keukens, 'Verboden politieke partijen in Nederland 1930-1981. Een literatuuroverzicht naar aanleiding van het verboden verklaren van de Nederlandse Volksunie' in: Lidie Koeneman, Rudolf Koole en Anthonie Lucardie eds., *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1981* (Groningen 1982) 116-137.
- Molier, Gelijk, 'Het verbod van een politieke partij. Een anomalie in een democratie?',

- Nederlands Juristenblad* 91:34 (2016) 2438-2446.
- Mudde, Cas en Joop van Holsteyn, 'The Netherlands: explaining the limited success of the extreme right' in: Paul Hainsworth ed., *The Politics of the Extreme Right. From the Margins to the Mainstream* (Londen 2000) 144-171.
- Mudde, Cas, *The ideology of the extreme right* (Manchester-New York 2000).
- Rijkema, Bastiaan, *Weerbare democratie. De grenzen van democratische tolerantie* (Amsterdam 2015).
- Schikhof, Marco, 'Strategieën tegen extreem-rechts en hun gevolgen' in: Joop van Holsteyn en Cas Mudde eds., *Extreem-rechts in Nederland* (Den Haag 1998) 143-156.
- Shaffer, Ryan, 'Book Review. Comparative. Political Extremism in Democracies: Combating Intolerance', *Political Studies Review* 12:2 (2014) 289.
- Tames, Ismee, *Doorn in het vlees. Foute Nederlanders in de jaren vijftig en zestig* (Amsterdam 2013).
- Tames, Ismee en Peter Romijn, 'Transnational Identities of Dutch Nazi-Collaborators and their Struggle for Integration into the National Community', *Journal of Modern European History* 16:2 (2018) 247-268.
- Tauber, Kurt P., 'German Nationalists and European Union', *Political Science Quarterly* 74:4 (1959) 564-589.
- Velde, Henk te, 'Repliek', *BMGN – Low Countries Historical Review* 118:2 (2003) 217-221.
- Vetten, Jan de, *In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centruumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)* (Amsterdam 2016).
- Voerman, Gerrit en Paul Lucardie, 'The extreme right in the Netherlands. The centrists and their radical rivals', *European Journal of Political Research* 22:1 (1992) 35-54.
- Widfeldt, Anders, 'A fourth phase of the extreme right? Nordic immigration-critical parties in a comparative context', *NORDEUROPAforum* 20:1-2 (2010) 7-31.
- Witte, Hans de, Mark Elchardus, Dimokritos Kavadias en Koen Pelleriaux, 'Hoe racisme en rechts-extremisme bestrijden?', *Samenleving en politiek* 31:7 (1996) 4-12.

